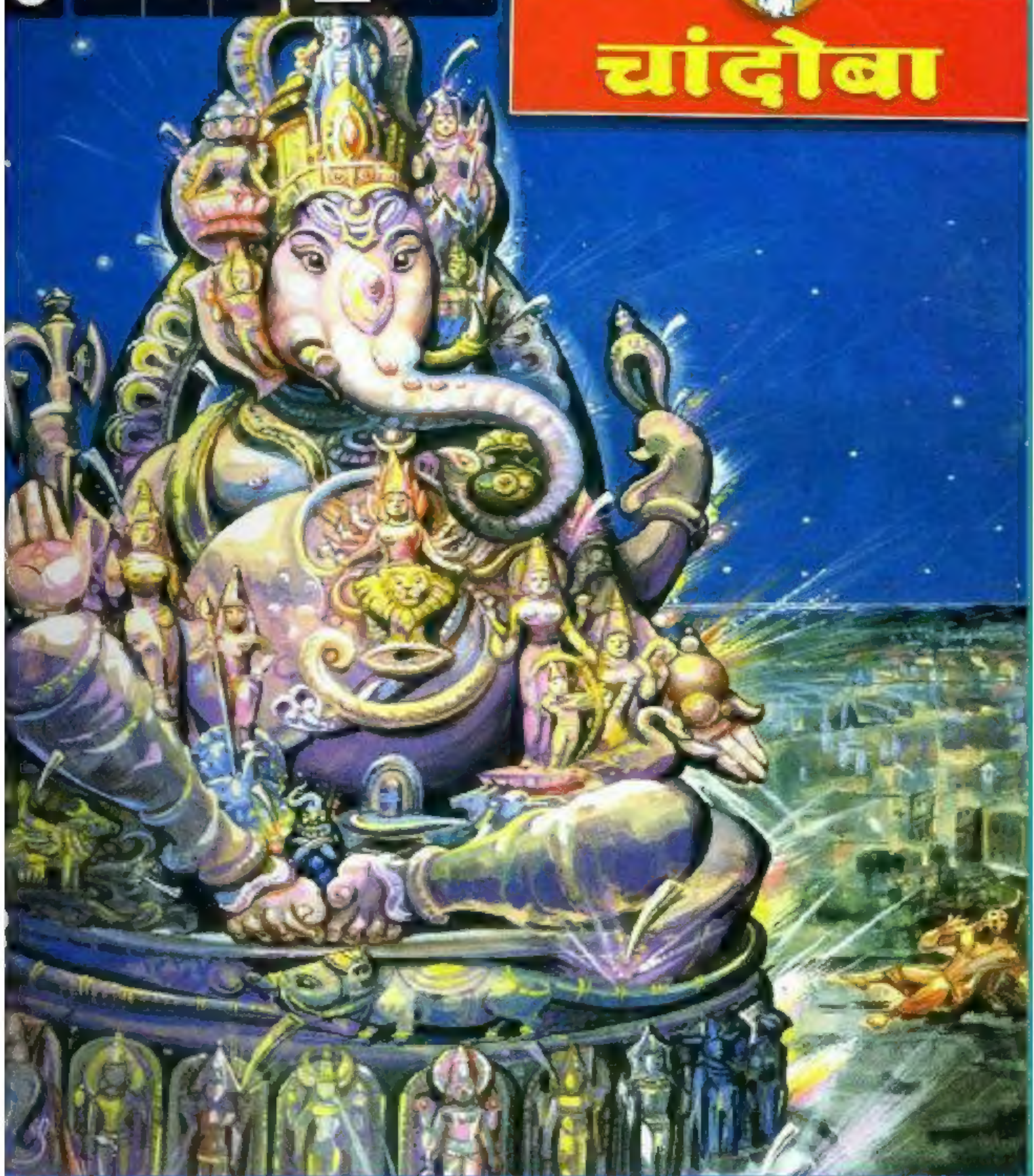

एप्रिल 2003

Rs. 10/-

चांदोबा

कन्याविवाह

एकदा गोपीनाथ नांवाचा एक पंडित कुष्मापूर गांवच्या आपल्या एका मित्राला भेटायला गेला. जेवण झाल्यानंतर दुपारी दोघे मित्र गप्पा मारत बसले होते. जवळच्याच घरांतली दोन वर्षांची एक लहान मुलगी तिथे आली. गोरी, गोंडस व गुठगुटीत असलेली ती बाळी बोकड्या गोड शब्दांत बोवलाली. तितक्यांत तिचा पिता तिथे आला.

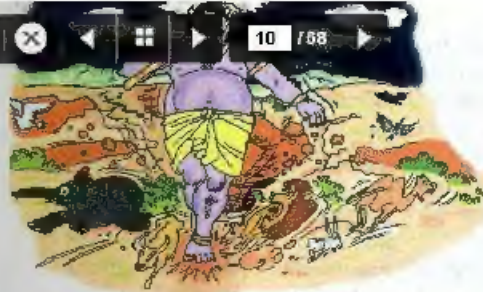
गोपीनाथला ती मुलगी फारच आवडली. जेव्हा त्याला कळले की आवेळा लव्हन गृहस्थ तिचा पिता आहे, तेव्हा गंभीरपणे गोपीनाथ त्याला म्हणाला, "आहे, तुमची ही पोणी म्हणजे साक्षात बाबलदसी विसते आहे. मलाही एक चार वर्षांचा मुलगा आहे. तोही अगदी बाळकृष्णासारखा विसतो. जेव्हा ही बोनही मुलें सज्जान होतील, तेव्हा त्यांचे लग्न होईल. आपण आज्ञाच ठामून देवू या, म्हणजे भदं, नाही कां?

"मी काय माझ्या मुलीचं लग्न एका म्हाताऱ्याशी करूं की काय?" त्या मुलीच्या स्त्रियाने नताजीने विचारले. त्या गृहस्थाला काय म्हणायचे आहे ते गोपीनाथला समजेना.

"जेव्हा माझी मुलगी वीस वर्षांची होईल, तेव्हा तुमचा मुलगा चाळीस वर्षांचा होईल. ती जेव्हा पंचविशींची होईल, तेव्हा तुमचा मुलगा पन्नास वर्षांचा नाही कां होणार? नरोबर आहे ना माझं म्हणणं? मग सग्या, कीं मी माझ्या मुलीचं लग्न म्हाताऱ्याबरोबर करूं करूं?"

त्या मुलीच्या बापाचा नेडगळपणा व आज्ञाच पाहून गोपीनाथ गप्प बसला.

- बरलक्ष्मी

चतुराई

प्राचीन काळांतली गोष्ट आहे ही! दोन मह्न होते. एकाच नांव होतं बलवंत आणि दुसऱ्याच नांव होतं छळवंत. दोघांनीही एकमेकांबद्दल ऐकलं होतं. दोघेही भीमकाय होते, मोठे मोठेडोळे, मोठाले कान आणि रुंद चेहऱा, यामुळे चातल्याबोलल्या ठेकडीसारखे ते वाटायचे.

सर्वसाधारण माणसाला ते माझी झटकावी तसे मानून दकता. एका केळेला मोठ्या सियातलं पाणी त्यांना प्यायला लागत असे. झाडांच्या फांबा घेऊन त्यांनी ते दांत घाशीत त्यांचे घर डोंगरभर पसरलेले होते.

एके विवशी छळवंताने बलवंताला भेटायचं ठरवलं. छळवंत तापट होता आणि नेहमी बरोबर एक यडा घेऊन हिंडत असे. त्याच्याशी जो कोणी वाद घालील त्याला तो गवेने मारायचा. म्हणून बलवंताला या रागीट छळवंताबरोबर सामना करायचाच नव्हता. पण अशा मोठाड महाना तपून थोडंच बसता येतं?

"अरेच्या, आता मी काय करूं? तो छळवंत उगीचच भाडण उकलून काढीब, त्यांतून मी कस सुटेन?" बलवंत उदासवाणा झाला. तितक्यांत त्याची मायको शीलावती तिथे पोचली. आपल्या प्रतीची काळजी समजल्यानंता तिने त्यावर एक कल्पना लवली.

"हे पहा, तुम्ही अगदी गप्प बसामचं आणि मुकाटवाने या खाटेवर पडून राहायचं. बाकी सारं मी बघेन. पण जोपर्यंत मी तुम्हाला सांगत नाही, तोपर्यंत तुम्ही हसामचं देखील नाही." तिने त्याला सांगितलं "पण तू एकदी काय ग करणार आहेस?"

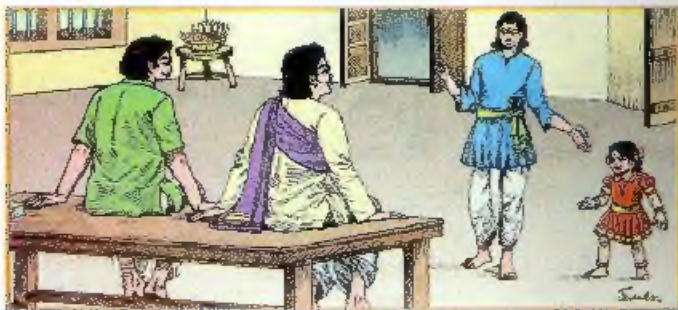
जरा धावरतच बलवंताने तिच्या विचारले.

"तुम्ही अगदी काळजी करूं नका. जोपर्यंत मी इथे आहे, तोपर्यंत तो छळवंत तुम्हाला कांहीही करणार नाही" तिने त्याला धीर दिला आणि अंगठवर पांघरुण ओढून घेऊन झोपायला सांगितलं.

छळवंताचे स्वागत कायला ती दारजवळ गेली. वारंतेल्या दगडांना साधेने ठोकरत आणि झाडाझुडपांना पायाने तुडवत छळवंत बलवंताच्या गांभी निघाला.

गुहेत स्वस्थ पबलेल्या बापसिंहाना त्याने गवेचा आवाज कळून डिवचले. त्याच्या पायतळीं चिडलेल्या विळानून ससे व उंदी पडून गेले. त्याने उपटून टाकलेल्या झाडांत विश्रांती घेणारी घुबडे व बटबाघळे उडून फडफडायला लागली. किती प्राण्यांना त्याने नकळत त्रास दिला होता हे छळवंताला कांही कळले नाही.

शांतचित्त आणि धोरणी शीलावती त्याला दासंतच विसली. तिने त्याला आंत बोलावण्यापयीच

तो ऐकसला, "कुठे आहे तो घाबराट बलवंत? माझे स्वागत करायला त्याने घरात बायला काय झाले?"

"ते गांवात नाहीत, शेजारच्या आण्यांत एका लग्नाला ते गेले आहेत. पण मी आपले स्वागत करते आहे ना!" तिने अगदी नम्रपणे सांगितले.

"खोटे बोलू नकोस. जर तुम्हा नवराबाहेर आला नाही तर मी तुमच्या सगळ्या कोंबड्यांचा फळा उडवीन" छळवंताने कडावून सांगितले.

"कोंबड्या? कुठल्या कोंबड्या! तुम्ही या चित्तदोना, उर्गाना कोंबड्या समजतात की काय? माझे पतिराज जेव्हा रोज कैस रिकसलात, तेव्हा त्या खावी पडतात. "तेवढ्यांत गोठ्यांतून गायीचे हंवरण ऐकू आले. त्या दिशेने बसत छळवंत म्हणाला, "आता जर तू तुझ्या नवऱ्याला बोलावले नाहीस तर मी गोठ्यांतल्या सगळ्या गुरांना झाडून टाकीन."

"गामी कुठल्या? तुमचं झोकं ठिकठिकाण आहे का? ते आमचे पाळीव पंढीर आहेत, ते जोरजत आहेत. उंदीर पाळा, म्हणून मी कितीतरी दिवस ह्यांच्यापाशी हड धरला होता, कारण जनावरांना घरांत पाळायचं हे त्यांना मुळीच आवडत नाही." शीलावतीने प्रेमळ सुरांत सांगितले. आता मात्र छळवंताला जरा भीती वाटू लागली. ह्यांच्याकडे जर कोंबडीच्या आकाराची चिलट, उबा असल्या आणि गायी एवढे मोठे उंदीर असले तर? पण त्याने धीर सोडला नाही. हा बलवंत निश्चितच माझ्यापेक्षा कांही जास्त शक्तीमान असणार नाही असा त्याने विचार केला.

"अहो बाई, मला घरांत तर येऊं वा. बघतो मी तो बाबरट बलवंत कुठे लपून बसलाय तो!" त्याने संबंध घरभर फिरवून पाहिले. शेवटी तो झोपायच्या दालनात आला.

ही मोठ्या प्रयत्नाने मी माझ्या बाळाला आताच शोषवलय." छळवंतच्या मागे उभी असलेल्या शीलावतीने त्याला विनवले.

तुमचे बाळ शोषलय होय?" तो बचकून मागे सरला. खटेवर बलवंत झोपला होता तिकडे त्याने एकवार पाहिले. "जर या बलवंताचे मूल एवढे मोठे असेल तर त्याचा आकार कितीतरी मोठा असेल. त्याला हटकायची मी इच्छा केली ती माझी चूकच झाली" छळवंताच्या मनात आले.

"बाई, तुमच्या पतीची भेट झाली नाही त्याबद्दल मला वाईट वाटतं. ते परत आले की माझ्यातर्फे त्यांना नमस्कार सांगा" असं म्हणून तो परत धरी गेला.

शीलावती आत गेली आणि तिने पतिराजाला उठवले. बलवंत "छळवंताची पीडा टळवी" म्हणून फारच खुशीत होता. त्याने बायकोचे खूप कौतुक केले. तिने त्या कुठ छळवंताला मोठ्या डुयारीने बाटेला जावले होते. "मी देखील भीषकृत्य मळ आहे. पण आमच्या दोघांपेक्षा तूच जास्त हुशार व चतुर आहस." बायकोची स्तुती करत बलवंत तिला म्हणाला.

माया सरोवर

14

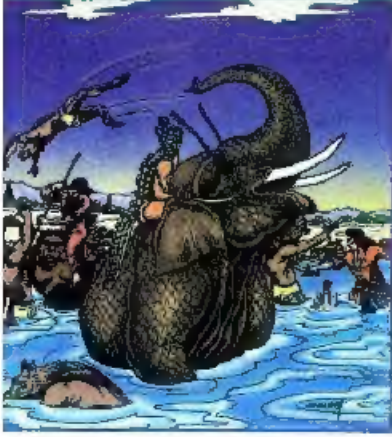
(जयशील आणि सिद्धसाधक यांना नदीवरच्या पुलाजवळ मकरकेतूबरोबर देवशर्माही दिसला. त्याच वेळी हंस जोंडलेला एक रत्न येऊन नदीत उतरला. त्या रथांतूनच वसरलून मायासरोवरेवर व कांचनमाळा अरण्यांत कुठेतरी पडले होते; त्यांच्या सुरक्षिततेबद्दल हे लोक विचार करीत होते. तेवढ्यांत राक्षसांनी रथावर आक्रमण केले. त्यानंतर...)

हंस जोंडलेल्या त्याभोवती जलवृक राक्षसांनी वेढा घातलेला पाहून जयशीलने बाजूला फेकलेली आपली तलवार चटकन हातात घेतली आणि म्हटले, "अरे! हाच जलवृक राक्षस आहे होय? त्याचं शरीर माणसाचं आहे आणि शिर मात्र प्राण्यांसारखं आहे. फारच विचित्र प्राणी विसतोय हा!"

ते दृश्य पाहून मकरकेतूने आपला शूळ उचलून गंगीरपाणं नदीकडे जायला सुरवात केली.

पण मध्येच थांबून तो जयशीलला म्हणाला, "जयशील! हे जलवृक राक्षस हंसांचा एव फकडण्याचा विचार करीत आहेत. त्यांचा पाडाव करण्यासाठी तू साम्राज्या मदत नाही कां करूं शकणार?"

जयशीलने मोठ्या सफाईने आपली तलवार म्यान करीत म्हटले, "ऐक, आमचं राजा कनकाक्ष आहे आणि त्याची मुले तुमच्या मायासरोवराच्या राजाने पळवून नेली आहेत. त्या मुलांचे संरक्षण

करण्याची जवानवारी माझ्यावर आहे. त्यामुळे या तुष्ट कृत्याचा सूड मला घ्यायचा होताच. आत्ता मानवेलीं हंसांच्या रथांत तुमचा राजा आम्हाला दिसत नाही आहे हे त्याचं सुदैव आहे असं समज!"

हे उत्तर ऐकून मकरकेतू चकितच झाला आणि देवशर्पाला म्हणाला, "वैद्यदेवा! जयशीलच्या मनांत आपल्याविषयी इतका राग असेल याची मला मुळीच कल्पना नव्हती. मायासरोवरीवराने राजकुमार व राजकुमारीची किती प्रेमाने काळजी घेतली आहे व त्यांना यत्किंचित त्रास झालेला नाही हे तुम्ही स्वतः पाहिले आहेतच. या मंडळींचा गैरसमज झालेला आहे."

"जयशील, माझं ऐक प्रथम तुझी तलवार म्यानांतून माहेर काढ. सरोवरीवरचा सूड घेण्याची ही आत्ता वेळ नाही." देवशर्पाने त्याला समजावले.

जयशीलने लागलीच आपली तलवार म्यानांतून उपसली. त्यावेळी सिद्धसाधकदेखील "जय महाकाव" असे ओरडत नरवानरावर स्वार झाला. सर्वजणांनी झपाटवाने मोठवाने गर्जत नदीत उड्या मारल्या आणि त्यांनी जलवृक्ष राक्षसांच्यावर हल्ला केला.

तोपर्यंत हंसांच्या रथांत असलेला अंगरक्षक जलराक्षसांपासून रथाचे संरक्षण करण्यासाठी रथ इकडे तिकडे वळवू लागला. मकरकेतू जलग्रह हत्तीवर स्वार झाला होता आणि आपला शूळ हवेत फिरवत हल्ला करण्यास तयार होताच. त्याला व नवानरावर स्वार असलेल्या सिद्धसाधकाला पाहून जलराक्षस घाबरले. पळून जायच्या विचाराने त्यांनी पाण्यांत बुडी मारण्याचे नेत केला. पण मकरकेतूने डिवचल्यामुळे जलग्रह चिडला व आपल्या सोंदेंत एकेकाला पकडून नदीच्या काठावर फेकल्याला लागला. पाण्यात तरंगत राहिलेल्या जयशीलने जो शत्रू समोर दिसला त्याला तलवारीने मारण्याला सुरवात केली.

सिद्धसाधकाच्या नरवानराने एका जलराक्षसाला आपल्या दोन्ही हातांनी पकडून साधकाच्याबरोबर त्यालाही नदीच्या घाण्यांतून बाहेर उचलून आणले. त्याच्या पाठीपाठ मकरकेतू, सर्पनख आणि सर्पस्वर किनाऱ्यावर येऊन पोचले. पण जयशील हंसांच्या रथावर चढला आणि अंगरक्षकाला तलवारीचे टोंक लावून त्याला घमकावत म्हणाला, "अरे ओ सरोवरीवरचा अंगरक्षका, निमृष्टपणे हा रथ काठावर घेऊन चला, जर रथाबरोबर तू आकाशात उडून जायचा

प्रयत्न केलास तर तुझे डोके धडावेगळे होईल हे लक्षांत ठेव! सावधान!"

हे शब्द ऐकताच तो अंगरक्षक संतापाने काळानिल्का झाला. डोळे बटाखन तो म्हणाला, "मी कोण आहे ते तुमचा माहीत आहे का? महान शक्तिशाली मायासरोवरीवरराजा मी अंगरक्षक आहे. आत्मपर्यंत कुणीही माझ्याशी इतक्या उद्धटपणे बोलून माझा असा अपमान केलेला नाही!" "पण मी तो करतो आहे. पहा, ठेवली ही तलवार मी खाली!" असं म्हणून जयशीलने आपली तलवार ठेवून डाव्या हाताने अंगरक्षकाची मान घट्ट पकडली व दाबली. अंगरक्षक कळकळला व म्हणाला, "आपण तर मोठे धाडसी आणि शक्तिवान दिसता आहात. माझी मान बरा सोडा हो!"

आपली पकड तैज करीत जयशील नोलला, "तू आता हा रथ नदी काठावर घेऊन चला. तुझ्या मातकांच्याबद्दल बरंच काही बोलायचं आहे."

अंगरक्षकाने निमृष्टपणे हंसांना हाकत रथ काठावर नेला. रथ किनाऱ्याला जागल्याबरोबर सिद्धसाधकाने उंसावाच्या भयंत नवानराच्या पाठीवरून उडी मारली. नवानराच्या हातांत जखडलेल्या जलराक्षसाचे दोन्ही कान पकडून तो खाली उतरला आणि त्याजवळ जाऊन म्हणाला, "जयशील! या रथावर बसून नरवानरासह मला हिमालयात जाऊन तपश्चर्या करायची आहे. हा आम्हाला दोघांना केडं शकेल का?"

जयशीलने हा खडबट प्रस्न ऐकून अंगरक्षकाकडे बघितले. रथाच्या चाकांना त्याने आपले डोके लावून, डोक्यांना चाकाचा स्पर्श केला, व तो

म्हणाला, "महाराज, हा रथ अत्यंत प्रभावी व शक्तीमान आहे. याला जोडलेले हंस केवळ याची शरीरा वाढावी म्हणून आहेत. जर आमच्या सरोवरीवरचाही इच्छा असेल तर हा चौदा भुवनांची परिक्रमा करून काही क्षणांतच परत येऊ शकतो."

"वा! असं आहे होय? मग असा प्रभावी रथ गिधाडांचा हल्ला झाल्यावर उलटा कसा झाला? त्या वेळेला तुमचे सरोवरीवर महाराज तर रथावरच होते ना? उगीच बटवट केलीस तर हा शूळ खुपसून तुला नदीत फेकून देईन." असं म्हणून सिद्धसाधकाने अंगरक्षकाच्या दिशेने शूळ उचलला.

पण जयशीलने त्याला चुचकारत शांत होण्याचा आदेश देऊन समजावले, "सिद्धसाधका! रथांतून फक्त सरोवरीवरच नव्हे, तर राजकुमारी कांचनमालादेखील अरण्यांत पडली आहे. ही गोष्ट तू कदापि विसरू नकोस!"

त्यावर मकरकेतु वाठरीच्य स्वतः म्हणाला, "जयशील! आम्ही सरोवरेवर महाराजांना शोधून काढण्यासाठी या हंसांच्या रथावर जाऊन त्यांचे रक्षण करणार आहोत. ते कशा अवरर्थ असतील कोण जाणे!"

"आम्हीही येव आहोत. आम्हालाही राजकुमारीचा शोध घ्यायचा आहेच. जर विच्यावर कांही मोठे संकट कोसळले तर त्याची संपूर्ण जबाबदारी तुमच्या राजाची राहिल. आणि आम्ही तुमच्या राजाचे मस्तक कनकाक्ष राजाला मंदिरस्वरूप देऊ." जयशीलने सांगितले.

देवशर्मा खाली पान घालून विचार करीत होता. जयशीलचे बोलणे ऐकताच तो झटझट उठून म्हणाला, "जयशील, मी याच्या अगोदरच सांगितले आहे कीं सुड उगवण्याची ही वेळ नाही. आपण झूट लौकर निघून माया सरोवरेक आणि कांचनमालेचा शोध घ्यायला हवा."

"हो, हो, आपण ठीक सांगितले आहे. माया सरोवरेवरचा नाही, पण कांचनमालेचा शोध घेणे हे सिद्धसाधक व माझ्या दृष्टीने अत्यंत जरूर आहे. असे साधक भाऊ, निघायचं कां आता?" जयशीलने विचारले.

सिद्धसाधकने एकवार चारी बाजूला नजर फिरवली, आणि शकेच्या सुशंत विचारले, "अशा भयंकर अरण्यांत त्यांचा शोध कसा काय घेता येईल?"

सिद्धसाधकाचे हे शब्द ऐकताच अंगरक्षक रथावरून किनाऱ्यावर उतरला, पण सिद्धसाधकाकडे जाणाऱ्या नरवानराची भेदक दृष्टी पाहिल्यावर जरा वरमसा आणि दोनतीन पावले मागे जात म्हणाला, "भट्टेलेय, अरण्यांत ज्या ठिकाणी आपले महाराज आणि कांचनमाला खाली पडली, तो भाग मला चांगला माहीत आहे. त्या प्रदेशालगतच एक मोठा पहाड आहे आणि एक उंच गगनचुंबी वृक्ष आहे. बाजूलाच मोकळे पठार आहे. तिथे आकाशांत पांढरे धुकें पसरलेले होते."

"असं होय! आम्ही अंगरक्षकाच्या मदतीने तिथे पोचू शकू. आता सारेजण रथांत बसा बघू." असं म्हणत देवशर्मा रथाकडे निघाला.

"वैषदेव! या रथांत सर्वांना पाया करी लोईल? सिद्धसाधक आणि त्याचे वाहन यांचं कार्य होईल? मकरकेतु त्याच्या वाहनावरोधा आकाशांत उडत आपल्यापाठोपाठ येईल कां?" जयशीलने विचारले.

देवशर्माले सर्व सोकांकडे एकवार पाहिले आणि सांगितले, "ज्यांच्याकडे वाहन आहे, त्यांनी

आपापल्या वाहनावरून यावे. काय सिद्धसाधक नि मकरकेतु? ठीक आहे ना हे?"

मकरकेतुने सिद्धसाधकाकडे पाहिले. तो बांतओठ घात, मकरकेतुकडे शीखून बघत म्हणाला, "आम्ही तुमच्याबरोबर त्याच वेळाने त्या ठिकाणी पोचू शकू, पण रस्त्यांत जर मकरकेतुने मला फसवायचा प्रयत्न केला तर मी त्याला या नरवानराच्या तोंडी देईन मी!"

"सिद्धसाधक! नाराज होऊ नकोस. या घरकेला आपण सारे मित्र आहीत रे!" कसंनुसं हंसात मकरकेतुने त्याला सांगितले.

"हे मी तुझ्याकडून खूपवेळां ऐकलंय. जोपर्यंत महाराज कनकाक्ष यांची मुले सुरक्षित असलेली आपल्याला दिसत नाहीत, जोपर्यंत मामासरोवरचे लोक आपले शत्रूच राहतील." सिद्धसाधकाने हट्ट रोवला नाही.

त्यानंतर सिद्धसाधक आणि मकरकेतु सोडून बाकी सारे लोक हंसांच्या रथावर स्वार झाले, त्या दोघांना मार्गातल्या खुणा सांगत अंगरक्षक त्यांना म्हणाला, "एक उंच पहाड व एक गगनचुंबी महावृक्ष ध्यानांत ठेवा." हंसांच्या रथ आकाशांत उडू लागला आणि बघताबघता नजरेआड गेला. नरवानराच्या खांब्यावर बसलेल्या सिद्धसाधकाने म्हटले, "मकरकेतु, चल आता, उशीर नको करेल."

मकरकेतुने मान डोलावीत जलप्रवाहाच्या पाठीवर बैठक मारली. सिद्धसाधकाच्या हातांत बंदी बनलेला जलवृक्ष राक्षस गयाबया करीत म्हणाला, "हे महान वीर, मला आपण आपला एक सेवक म्हणून बरोबर न्यावं. आजपासून मी आपला सेवक आहे."

हे शब्द ऐकून सिद्धसाधकाचा आनंद गानांत

मावैना, तो म्हणाला, "ओ जलवृक राक्षसा, तू खूप सांगितलंस तरी तुला माझ्या नरयानराच्या बरोबर त्याच्या वेगाने चालता येईल का?"

"मालक, मला पंख नसले तरी जमिनीवर देखील मी पक्षांच्या वेगाने पळू शकेन."

"वा रे सेवक! तू तर अगदी चांगलीच माहिती सांगितलीस," असा म्हणून सिद्धसाधकाने जलराक्षसाच्या खांद्यावर प्रेमाने बोटले. नरयानराला तो निघायची खूण करणार तेवढ्यांत ठेंबू लोकांचा सेनापती आपल्या कांही अनुचारांसह तिथे पोचला.

"अहो, सेनापती! महोदय, काय बातमी आणली आहेत?" सिद्धसाधकाने विचारले.

ठेंबूच्या सेनापतीने नदीच्या किनाऱ्यावर घायाळ होऊन तडफडणाऱ्या जलवृक राक्षसांकडे बोट दाखवून म्हणाला, "महाराज, इथे वे कांही झाले, ते मी कळवाच्या आड उभे राहून पाहिले. प्राण्यांची डोकी असलेल्या या मानवांशी मी कसा वागूं? त्यांच्यावर औषधोपचार न करताच त्यांना तसेच मरं देणे हे अन्यायाचे नाही का ठरणार?"

"तू फार म्हत्वाची गोष्ट सांगितली आहेस.

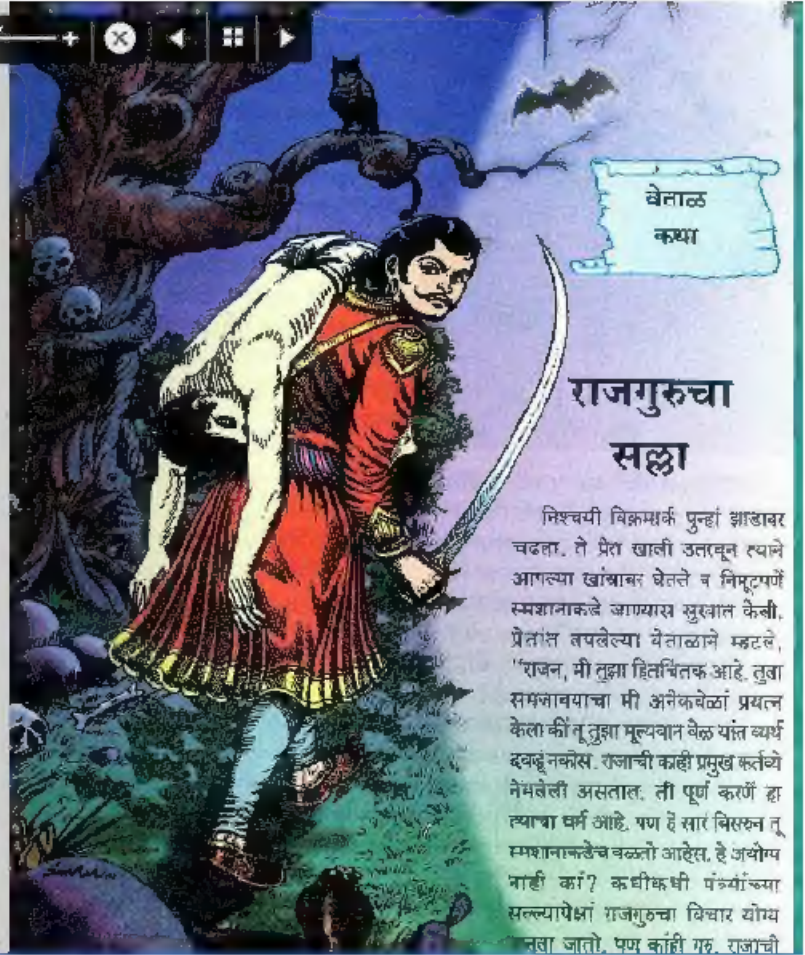
त्या दुष्टांच्या

परलोकांत पाठवून दे. पण सावधान! जरा जगात शक्ती आली की हे लोक तुम्हालाच पकडून खाऊन टाकतील." सिद्धसाधकाने त्याला धोक्याची इशारा दिला.

सिद्धसाधकाचे बोलणे पूर्ण होण्यापूर्वीच ठेंबूच्या सेनापतीने नदीच्या पलीकडच्या तीराकडच्या अरण्याकडे बघत म्हटले, "मालक, जरा तिकडे पाह तरी! आभाळाला टेंकलेले हे सपेद धुकें कसले आहे! अरण्यांत वणवा तर पेटला नाही ना?"

"अरे, अरण्यांतला वणवा नाही पेटलेला नाही. तो पांढरा धूर येतंय त्याचं कारण मायासरोवर नांवाच्या एका दुष्ट माणसाचं शरीर जळतंय. ओ नरवानरा, त्या धुवच्या दिशेला तू बाऱ्यासारखा पळायला लाग." सिद्धसाधकाने नरवानराला पुकारित म्हटले.

नरवानराने सान्या अरण्यांत ऐकू जाईल अशी भयंकर मोठी गर्जना केली आणि तो पळत निघला. त्याच्या पाठोपाठ जलवृक राक्षस आणि जलराक्षस स्वार झालेला मकरकेतुदेखील निघाले. (अपूर्ण)

वेताळ
कथा

राजगुरुचा
सल्ला

निश्चयी विक्रमार्क पुन्हा शाहावर चढला. तो प्रेतां खाली उतरवून त्याने आपल्या खांब्यावर घेतले व निमृत्पणे स्मशानाकडे जाण्यास सुरुवात केली. प्रेतांत वपलेल्या वेताळाने म्हटले, "राजन्, मी तुझा हितचिंतक आहे. तुला समजावयाचा मी अनेकवेळां प्रयत्न केला की तू तुझा मूल्यवान वेळ यांत व्यर्थ दवळू नकोस. राजाची काही प्रमुख कर्तव्ये नेमलेली असतात. ती पूर्ण करणे हा त्याचा धर्म आहे. पण हे सार विसरून तू स्मशानाकडेच वळतो आहेस. हे जयोग्य नाही का? कधीकधी पंचवीरच्या सल्ल्यापेक्षा राजगुरुचा विचार योग्य ठरला जातो. पण कांही गर. राजाची

विनंती दाखता आली नाही तर कांहीतरी विसित सद्ग्रा देऊन दाकतात. मी तुला विक्रमसिंग नांवाच्या राजाची कथा सांगणार आहे; त्याला त्याच्या राजगुरूने एक हास्यास्पद सद्ग्रा दिला. ही गोष्ट ऐकताना तुझा बकवाही दूर होईल," आणि वेताळाने गोंष्ट सांगावला सुरुवात केली.

"त्या देशाच्या प्रजेचे मत होतं की राजा विक्रमसिंग एक कर्तव्यनिष्ठ धर्मात्मा आहे, म्हणून तो प्रजेवर आपल्या पुत्रापेक्षाही जास्त प्रेम करतो. परंतु त्याच्या पुत्र अचक्रमसेन, त्याच म्हणणं होतं की पिता त्याला कर्तकपुत्रप्रमाणे वागवतो. राजाच्या हृदयांत मुलासमठी एक स्तीर्ष देखील प्रेम नाही. पण याचं एक खास कारण होतं, जरी युवराज सगळ्या शाखांत पारंगत होता, तरीही राजा रोज कांही ना कांही चूक काढून त्याला रामावत असे.

"प्रत्येक माणसाकडून कांहीतरी चूक होता असतेच. आपण फक्त माझ्यांतले दोषच पाहता, माझे गुण पाहत नाही." युवराजाने राजाचा सांगितले.

"तू युवराज आहेस. तुझ्यांत थोडे जरी गुण असले तरी तुझी स्तुतिस्तोत्रे गाणारे अनेकजण तुला भेटतील. मी तुझा पिता आहे म्हणून तुझे दोष दाखवणं हा माझा धर्म आहे. मी तुझे गुण ओळखत नाही असं समजू नकोस. फक्त मी जे दोष दाखवतो त्यांत खरेपणा आहे की नाही तेव्हा तू बघ. आणि जर तो दोष खराच असेल तर तो सुधारण्याचा प्रयत्न कर." विक्रमसिंगाने मुलाला समजावले.

असेच दिवस जात होते. एके दिवशी विक्रमसिंग अचानक आजरी पडला, राजवैवांनी तपासून सांगितले की दोन महिन्यांची विश्रांति राजाने घेतली पाहिजे. तेव्हा राजाने युवराजाला बोलावून सांगितले, "पुत्रा, कांही काळ तुला राज्याचा कारभार सांभाळला पाहिजे."

"मी तर रोज कांहीतरी चूक करतो! आपण अशा माणसावर कारभार सोंपवावा, कीं जीं कधी चूकत नाही. त्याच्यावरच ही जबाबदारी सोंपवा!" युवराजाने कडकट उत्तर दिले.

"बाळ, राज्याचे शासन सांभाळण्याची क्षमता तुझ्यापेक्षा जास्त इतर कुणांतही नाही. म्हणून मी तुझी निवड करतो आहे. नाहीतरी पुढेमागे हा भार तुलाच सांभाळायला द्या ना?"

विक्रमसिंगाने त्याची समजूत घातली व त्याच्यापधले चांगले गुण व राजलक्षणे यांचाही सविस्तर खुवासा केला, कौतुक केले.

पित्याकडून ही स्तुति ऐकल्यावर युवराज आनंदाने मोहून गेला. तो लगेच म्हणाला, "मी जर हा कारभार सांभाळीन. या दोन महिन्यांत माझी कुशवता व सामर्थ्य मी सिद्ध करून दाखवीन. जर या दोन महिन्यांत माझ्याकडून एक चूक झाली, तर मी या देशाचा राजा होणार नाही." अशी प्रतिज्ञा करून तो तिथून निघून गेला.

राजा बुचकळ्यांत पडला. त्याने राजगुरूला बोलावले. सगळी हुकीकत ऐकल्यानंतर राजगुरू म्हणाले, "अचक्रमसेनचे चोलाचे व त्याची वृत्ती मला आवडली. राज्याचा कारभार त्याला विनचूक सांभाळण्याची इच्छा आहे. आपणवेखील युवराजाला त्याच्या चुका दाखवण्याचे थांबवावे."

"गुरुवर्य, जर युवराजाने जाणूनघून चुकीचे पाऊल उचलले, तर मला ते कसे सहन करता येईल?" राजाने आपली चिंता व्यक्त केली.

त्यावर राजगुरूंनी हंसून उत्तर दिलं, "पोहायला शिकायचं असेल तर कांठावर बसून कांही होणार नाही. पाण्यांत उतरूनच शिकायला हवं, आपण त्याची प्रतिज्ञा व अट निःसंकोचपणे मान्य करा. आपले मन शांत ठेवू. देवाचे ध्यान आणि योगविज्ञा यांत लक्ष घाला. म्हणजे आपली सहनशक्ती वाढेल."

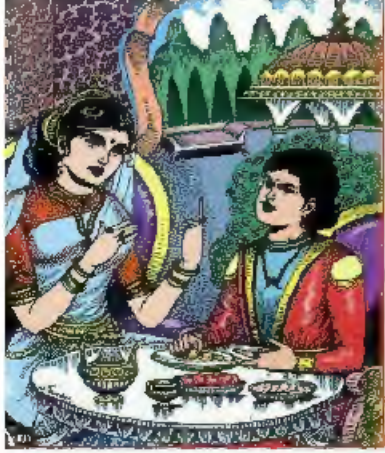
राजगुरूंचे सांगणं मान्य करून राजाने युवराजावर कारभार सोंपवला. त्या दिवसापासून राजाला युवराज तेज दिवसभरतल्या कामाची माहिती देऊ लागला. त्याच्या सावधपणाची व धोखी बराण्याची राजाने खूप प्रशंसा केली. असे

दोन महिने उजटले. अचक्रमसेन एक समर्थ राजा आहे हे सर्वांना पटले. राजगुरूचा सद्ग्रा घेऊन राजाने युवराजाला राज्याभिषेक केला.

दोन वर्षे आनंदात गेली. कारभार अतिशय योग्य तऱ्हेने चालता होते. युवराजाची स्तुति न करणारा माणूस एकही नव्हता. परंतु त्याला शंका होती की त्याच्याकडून कांही लहानमोठ्या उणीवा राहात असाव्यात आणि त्या त्याच्या लक्षांत येत नाहीत. आपल्या शंकेचं निरसन करण्यासाठी त्याने आपल्या अनुचारांना विचारलं, मंत्र्यांचा सद्ग्रा मागितला, फित्याला विचारलं, पण अचक्रमसेनाच्या राज्याकारण्याच्या पद्धतीपधे किंवा विचारशैलीपधे कांही त्रुटी राहिल्या आहेत, असं कुणीही म्हटवं नाही.

त्याने आपल्या पित्याला, विक्रमसेनला विचारलं, "मला नीट समजलं नव्हतं म्हणून मी

मूर्खासारखी एक आपल्यापुढे प्रतिज्ञा केली आणि एक अट ठेवली. आता मला माझ्या चुका जाणून घ्यायच्या आहेत. म्हणून पूर्वीसारखेच आपण मला माझ्या चुका सांगत जा."

त्यावर विक्रमसेनाने म्हटलं, "मुला, जेव्हा तुज्याकडून चुका होत होत्या, तेव्हा मी त्या निःसंकोचपणे सांगितल्या. आता तुझ्यात दोष राहिलेले नाहीत. जे आहेत ते फक्त गुणच आहेत. तू अट घातवीस म्हणून मी दोष सांगत नाही असं नाही. माझ्यावर विश्वास ठेव."

अवक्रमसेन या उत्तरावर संतुष्ट झाला नाही. तो आपल्या मातेकडे गेला; महाराज त्याच्या चुका सांगतील असा कांहीतरी उपाय तिने सुचवासा असा हट्ट त्याने धरला. महाराणीने उत्तर दिले, "पुत्रा, प्रत्येक मनुष्याकडून कधी न कधी, काही ना काही चुका होतातच. तुझे पिताश्री

मला नेहमी माझ्या चुका दाखवून देत असत, पण त्यामुळे माझा बराच फायदा होत गेला, पण हल्ली बरेच दिवस त्यांना माझ्यातही कांही उणीवा आढळत नाहीत. तेव्हा या संबंधात तू राजगुरूंचा जाणून विचार."

अवक्रमसेनाने राजगुरूंना आपली समस्या सांगितली. थोडा वेळ विचार केल्यानंतर त्यांनी सांगितले, "जे आपल्या चुका जाणून घेण्यास उत्सुक असतो, त्याचे भविष्य नेहमीच उज्ज्वल असते. आता तुमच्या बुद्धीचा चांगला विकास झालेला आहे. पण जेव्हा तुमचे पिताश्री तुमच्या चुकाकडे बोट दाखवत, तेव्हा ते तुम्हाला सहन होत नव्हतं. म्हणून तुमचे मंत्रीगण व अनुचर तुमच्या चुका दाखवून देण्यास संकोच करीत आहेत. त्याला एक उपाय आहे. तुम्हाला आपल्या पित्याकडूनच आपली चूक जाणून घेतली पाहिजे आणि जेव्हा तुम्ही त्यांना फार नाराज कराल, तेव्हाच हे शक्य होईल."

वित्याला नाराज करणे फक्तच बेचिन्नत्व त्याने आपल्या मातेला विचारले. ती म्हणाली, "त्यांच्या प्रत्येक बोलण्याचे खंडन कर. केवळ जे कांही वाईट होत असेल, त्याबद्दल त्यांनाच दोषी ठरव."

अविक्रमसेनाने लागलीच मातेच्या सल्ला अंमलात आणला. राजगुरूंची संमति मिळाली म्हणून महाराणी देखील महाराजाला माझूष कारण्याचा प्रयत्न करू लागली.

एका बाजूने मुलगा व दुसऱ्या बाजूने पत्नी, विक्रमसेनला चिडवायला लागली. आपल्या रागावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी महाराजांनी

योगनिष्ठाही केली. पण त्याचा उपयोग झाला नाही. अस्वस्थ होऊन राजगुरूंना भेटून महाराजांनी विचारले, "गुरुवर्य, मी अंतःपुरांत राहतो, तरी माझ्या रागावर नियंत्रण राहत नाही. माझा पुत्र राज्यकारणास समर्थपणे सामोवला आहे. म्हणून आता मला वाटतं की वानप्रस्थाचा स्वीकार करावा. जवळपास असलेल्या पक्षाचा अरण्यांत जाऊन तपस्या करण्याची मला इच्छा होते आहे."

राजगुरूंनी मुद्दामुद्दामे सांगितलं, "राजन्, इतक्या लोकर वानप्रस्थाश्रम स्वीकारण्याची वाई कशाला करायची? आपला राग आटोक्यात आणण्याची वेगळी योगनिष्ठा करावची आवश्यकता नाही. आपण अंतःपुरांत सुखाने राहावे."

ही गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले, "राजन्, राजगुरूने विक्रमसेनला दिलेला सल्ला विचित्र नाही का वाटत? प्रथम त्यांनी महाराजांना आपल्या क्रोधावर नियंत्रण ठेवायला सांगितलं व त्यासाठी योगनिष्ठा करण्यास सांगितलं. आणि नंतर सांगतात की क्रोध आवरण्याची कांही एक आवश्यकता नाही म्हणून! या दोन्ही गोष्टी

परस्परविरोधी व हास्यास्पद वाटत नाहीत का? माझ्या या शंकेचं समाधानकारक उत्तर तुला माहिती असेल आणि तरीही तू मौन पत्करलेस तर तुझ्या मस्तकाची शंभर शकले होऊन पडतील."

विक्रमार्काने उत्तर दिले, "अहंकाराने भरलेला क्रोध सर्व प्रकारांनी मनुष्याचे पुनर्रक्षण करतो. परंतु उचित कारणाने जर क्रोध आला असला तर त्यामुळे हानि होत नाही. कधीकधी सहनशक्तीमुळे वाईटपणादेखील चांगल्यापणा घाटापला लागतो. आपल्या चुका इतरांकडून ऐकण्याची, जाणून घेण्याची अवक्रमसेनला मनापासून इच्छा होती. अशा स्थितीत महाराजांनी त्याच्या चुका दाखवल्या असत्या तर त्याचा निश्चितच चांगला उपयोग झाला असता. हे जाणून राजगुरूंनी विक्रमसेनला सल्ला दिला की आता त्याची सहनशक्ती वाढवण्यासाठी योगनिष्ठेची आवश्यकता नाही."

राजाचे मौन भंग झाल्यामुळे वेताळ शवा-सहित गायब झाला आणि पुन्हा झाडावर जाऊन बसला.

(सुचित्राच्या तत्त्वेवर आधारित)

भारतीय दंतकथा - १२

तरुण राजासाठी कूटप्रश्न

वाराणसीचा सुत्र व बयाळू रजा वारला तेव्हा त्याचा एकुलता एक मुलगा फक्त सात वर्षांचा होता. राजाचा खाजगी सेवक चंदा, याला वाटलं की राज्याच्या पश्चात कुणीही त्याची काळजी घेणार नाही, राजवाड्यात त्याला भविष्यकाळात उज्वेल भवितव्य राहाणार नाही, म्हणून तो आपल्या गांवी परत गेला. तिथे त्याचे एक सहानसे घर व शेत होते. शेती करून त्या खेडेगांवात तो आनंदात राहू लागला. तो सुस्वभावी होता, व कधीही खोटे बोलत नसे, म्हणून तो गांवकऱ्यांचाही आवडता होता.

एकदा त्याचे दोन्ही बेल आजारी पडले. त्याने आपला शेजारी जगन याच्याकडून बिलांची जोडी उरानी घेतली, आणि त्याच्यासाठी मागमार तांदूळ अगोदरच दिले. सूर्यास्त होण्यापूर्वी बेल परत पौंचनामचं त्याने कडूल केले होते. त्यानुसार

संध्याकाळ होण्यापूर्वीच त्याने बेल जगनच्या बरापर्यंत नेले. जगन झोपला होता. म्हणून त्याने बेल गोठ्यात नेऊन बांधून ठेवले आणि तो निद्रापूर्ण निघून गेला. एवढा जगनला जाग आली होती, त्याने चंदाला बेल अंगणातून नेताना पाहिले होते. पण तो चंदाशी बोलायला काही उठून बसला नाही.

नेमके त्याच रात्री जगनचे बेल कुणीतरी चोरून नेले. प्रथम जगनला वाटलं की राजाकडे ही तक्रार करावी. पण नंतर त्याला वाटलं की याची नुकसानभरपाई चंदाकडूनच मागावी. लबाड जगनने चंदाला बेल वांधून परत जाताना पाहिलं होतं, पण चंदाला ते माहीत नव्हतं. म्हणून राजाचे शिपाई बेल शोधून आणीपर्यंत यांमध्यापेक्षा चंदाकडून वसुली करणे सहज शक्य होते.

दुसऱ्या दिवशी चंदा पुन्हा बिलांची जोडी मागायला गेला. जगनने चकित झाल्यासारखे दाखवून विचारलं, "तू माझे बेल परत दिले नाहीस! कुठे विकलेस की काय? आता मात्र अगदी माहीत नसल्यासारखा चेहरा केला आहेस!"

"मी तुझ्या गोठ्यात बेल बांधले आणि निघून गेलो. मला तुझी झोंपमोड करायची नव्हती." चंदाने स्पष्टीकरण दिले.

"खोटं सांगू नकोस. तू माझ्याकडून बेल नेलेस ना? मग तू ते मला सांगून पौंचवायला हवे होतेस तू बेल तरी पौंचव किंवा त्यांची किंमत तरी मला देऊन ठाक." जगनने सांगितलं.

गांवच्या मुखियाकडे हे प्रकरण गेलं. चंदा खोटं बोलत नाही आहे हे जरी स्वर्गा माहीत होतं, तरी त्याने बेल पौंचवले होते हे दांगण्यासाठी काही पुराव्याची नव्हता. त्यामुळे याचा न्यायनिवाडाही लौक्य होईना.

गांवप्रमुख शेंबडी म्हणाला, "मला निश्चितपणे ठाऊक आहे की जरी आपला नवा राजा एक अल्पवयी किशोर असला, तरी तो अत्यंत न्यायी व हुशार आहे. मला वाटतं की तुम्ही दोघांनीही त्यांच्याकडे जाय व त्यांनाच न्याय करण्याची विनंती करावी."

दुसऱ्याच दिवशी चंदा व जगन राजधानीला निघाले. वाटत त्यांना काही मुलं शाळेत जाताना दिसली. जेव्हा हे दोघेजण राजाला भेटायला जात आहेत असे त्यांना कळले, तेव्हा ती मुलं म्हणाली, "आम्ही या राजाच्या बुद्धीचं खूपच कौतुक ऐकलंय. तुम्ही त्यांना आमचे कोडे विचारून उत्तर घेऊन यात का? आम्ही रोज सकाळी लवकर उठून अभ्यास करीत होतो, परंतु गेले सहा महिने,

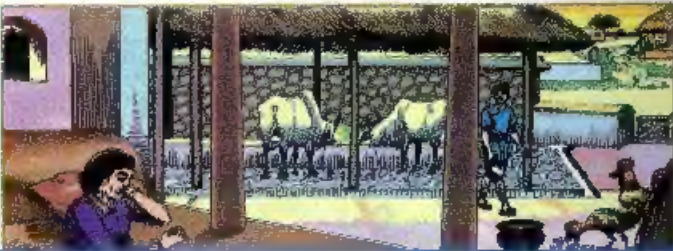

आम्ही वेगवेगळ्या वेळीं दशीरा उठावला लागलो आहोत, साहजिकच आमचे नक्ष अभ्यासात नेट लागत नाही. हे असं कां न्हावं?"

"कांहीतरीच काय? असल्या मूर्ख प्रश्नाचं उत्तर राजाला मिचारात का? ते काय उत्तर देतील?" जगन रागावून बोलला. "मी कधीही राजाला असं विचारणार नाही."

"हरकत नाही. मी विचारून उत्तर घेऊन येईन बरं!" चंदाने त्या मुलांची समजूत घातली व दोघेही मागीरच झाले.

राजधानीला पौंचल्यानंतर ते राजाला दरबारात भेटले. त्या छोट्या राजाने आपल्या पित्याच्या विरामू सेवकाला, चंदाला ओळखले. राजाला आनंद वाटला. चंदाने जगनला आपली तक्रार राजाला सांगायला विनंती केली. पण आता जगन जरा अस्वस्थ झाला. राजाजवळ त्याला खोटे बोलाने लागणार होतं. आणि हा खऱ्या तर फारच निराळा वाटत होता. चंदा निर्दोष आहे व

प्रामाणिक आहे हेही जगनला वाजक होतं, तरीदेखील, बाहीने झालेल्या बैलांच्याबद्दल जेव्हा जगनने राजाला सांगितले, तेव्हा राजा त्याला म्हणाला, "तू इतरांनाही बैल भाड्याने देत होतास होय ना?"

"होय महाराज," जगन म्हणाला.

"आणि जर बैल वेळेवर तुमच्यापुढीं आले नाहीत तर तू स्वतः जाऊन ते बैल परत घेऊन येत होतास, होय ना?"

"होय, महाराज!"

"म्हण चंदाने जर जनावरांना परत आणून सोडले नाही, तर तू त्याच्याकडे का गेला नाहीस?"

जगनला बांही उत्तर देता येईना. राजा पुढे म्हणाला, "तू गांवाच्या पंचायतीसमोर छोटे बोतल्याबद्दल, इथे छोटे मोठल्याबद्दल आणि एका निर्दोष माणसाला त्रास दिल्याबद्दल आता मीच तुझ्यावा आरोप करतो आहे. बैल परत आलेले तू पाहिले होतेस आणि तरीही तू पाहिले नाहीस असं सांगलेस, तेव्हां पुढे कोठे निरुपयोगी आहेत. ते फोडून थकवलाच हवेच." जगनने आपली तंबाडी कपूल केली आणि राजाची समा मानितली.

चंदान्या सांगण्यावरून राजाने त्याला समा केली.

"चंदा, माझ्या पितामहीची तू इतक्या निष्ठेने सेवा केली होतीस, त्याबद्दल तुला काय बक्षीस हवे आहे?" त्या तहानवयी राजाने विचारले.

"महाराज, मला कांही विद्यार्थ्यांनी एक प्रश्न विचारला होता, त्याचे उत्तर मला हवे आहे," चंदाने सांगितले, य बाहेत घेऊनल्या शाळकरी मुलांनी विचारलेला प्रश्न त्याने राजाला कथन केला.

"मला वाटतं की पहाटे एक ठराविक काकल्याचे ओरडणें ऐकून तीं मुले जमीनी होत असावीत, कदाचित तो काकल्या तिथून गेला असेल. म्हणून ती जमीन उठायला लागली असतील, त्यांनी दुसरी कोणतीतरी पद्धत अंमलात आणून ब्रीकर उठायची संभव केली पाहिजे, इच्छाशक्तीच्या बळावर हे सहज साध्य आहे."

हा बुद्धिमान किशोरवयी राजा हा दुसरा तिसरा कुणी नसून बुद्ध्याचा अम्यार मानला जगणारा नोचिसत्य होता.

वेषधारी राजा

धूमल गरम होता. त्याला दोन मुलगे होते. योरावा मुलगा बडिलांना कामांत मदत करीत होता. स्वतः प्रचुरी करून चार पैसे मिळवीत होता. धाकटा मुलगा राजा मात्र गांभिर आडठाय्याण करीत असे.

एके दिवशी धूमलने राजाला सांगितले, "आम्ही तुझं नांव मोठ्या प्रेमाने राजा ठेवलेय, पण त्याचा अर्थ तू राजा आहेस असं मात्र नव्हे हं! राजालादेखील प्रजेची कामे करावी लागतात; अर्थात जर प्रजेचं कल्याण करायची त्याची इच्छा असली तरच! तुला जर आमच्याबरोबर राहायचं असेल तर तुला तुझ्या भावसाखं काम करावं लागेल, तसें करायचं नसेल तर या घरांत राहायचा तुला कांहीही अधिकार राहाणार नाही." धूमलने कठोर स्वांत त्याला सांगितलं.

राजा संतापला व घरांतून चालता झाला. स्वतःशीच बडबडायला लागला कीं मी गरम आहे,

पण म्हणून कांही माझं नांव राजा असूं नये असं बोटंय आहे! विचार करीत तो सरळ रामाच्या मंदिरांत पोचला.

त्या वेळीं मंदिराच्या कटुवाकर एक संन्यासी बसलेला होता. राजाने आपला सारा राग त्या संन्यासावरच काढला. तो त्याला म्हणाला, "माझं नांव राजा आहे. पण माझ्या बडिलांनी हे नांव ठेवून माझी बर टिंगल केली. आता तुम्ही संन्याशाचा वेध धारण केला आहेत, पण वेध धारण केलाय म्हणून तुम्ही कांही खरोखरीचे संन्याशी थोडेच झाला आहात?"

संन्याशाला त्याची बडबड कांही लपजेना. त्याला जरा शांत केल, खरी मोष्ट काय ती जाणून घेण्याच्या उद्देशाने संन्याशी म्हणाला, "बेटा, राजा आपल्या पद्धतीने जगतो आणि संन्याशी आपल्या पद्धतीने! पण जीवनांत माणसाला हवी तुमी! जे

आहे. यांत समाधान मानावला शिक्क पाहिजे. गरीबदेखील सुखी असतात, ते कायना घाबरत राहिले, संकटाशी हसत भासता करतात. तू भक्त दोन दिवसांचा अवधी दे. मी तुझी सक्ता दूर करीन मी तुला हितचिंतक आहे असं समज."

असं म्हणून सन्यासी कटूटधावरून खाली उतरला आणि चालता झाला राजाही त्याच्या पाठोपाठ जाऊ लागला. थोड्या वेळानंतर दोघेही पुननूर गावात पोचले. त्यावेळी त्या गावातल्या वंदीची पूजा चाललेली होती. त्या उत्सवात काही लोक नाचत होते तर काहीजण दोलक वाजवून त्या प्राकार उडवत होते.

त्या उत्सवाचे एक खास महत्त्व होते. त्या दिवशी गावातली एक व्यक्ती राजाचा वेष धारण करून हवीवर स्वार होऊन गावात भेरी मावायचा. राजाचा जिनका आवर व सन्मान केला जायचा, नितकाच त्या माणसाचा केला जायचा.

हत्तीवर बसलेल्या त्या व्यक्तीला दाखवून

सन्यासी राजाला म्हणाला. "हा उत्सव मी खूपही दोन वेळा पाहिलेला आहे. राजाचा वेष धारण केलेल्या माणसाची ऐरणी जरा पाहून आपल्या जीवनात जे मानवाला भिन्न शकत नाही, ते तो दुसऱ्यांच्यामध्ये पाहून तुल्य होतो. पण थोड्याच वेळानंतर त्याची काय दशा होतेय ते तूच पाहशील."

राजासोबत एक त्रयस्य उमा होता. याविषयी जारत माहिती सांगची म्हणून त्याने सन्याशास सांगितले, "हल्लीच्या राजांच्या पूर्वजांपैकी एकजण अत्यंत गरीब होता. राजा बनण्याची त्याची तीव्र इच्छा होती. असं सांगतात की त्याने एका उत्सवात राजासारखा पोशाख केला आणि आपल्या जिभेत लहानसा त्रिशूल टाचून घेऊन तो देवीच्यासमोर नाचायला लागला. त्यानंतर तोच राजा झाला. तेव्हापासून ही जुनी पद्धत चालू देवण्यासाठी आता आपली नेहमी जो आपल्या जिभेत त्रिशूल टाचून घेऊन देवीची पूजा करेल

अशा एखाद्या गरीब माणसाचीच निवड करतो,' राजा चटकन म्हणाला. "त्यात चूक काय आहे? पैसे मिळणार असतील तर त्या सुखासाठी काहीही करायला हरकत नाही. परंतु जिभेत त्रिशूल टाचून घेऊन राजा होण्याची इच्छा बाळगणे हा शुद्ध मूर्खपणा आहे."

सन्यासी किंचित हसून म्हणाला. "उत्सवाची समझि झाली की आपण त्या वेषधारी राजाच्या घरी जाऊ आणि त्याच्याकडून खरी माहिती मिळवू या."

आणि ते त्या वेषधारी राजाच्या पाठोपाठ मंदिरापर्यंत गेले. मंदिरात पोचल्यावर तो वेषधारी राजा हवीवरून खाली उतरला, त्याने आपला राजाचा वेष उतरवला आणि थोडा वेळ तो देवीच्यासमोर नाचत राहिला. त्यानंतर मंदिराच्या पुजाऱ्यानी खऱ्या राजाकडून मिळालेल्या भेटवस्तू त्या वेषधारीकडे सुपूर्द केल्या.

दुसऱ्या दिवशी सकाळीच सन्यासी आणि राजा त्या वेषधारीच्या घरी गेले. एका लहानशा झोपडीत तो तरुण, चपक, राहता होता. त्याने सन्यासी व राजाचे आदराने स्वागत केले.

चपक तिथीचा होता. त्याला एक मुलगी व एक मुलगा अशी अपत्ये होती. त्याचे आईवडील म्हातारे होते. त्याला एक बहीण होती आणि तिच्या लग्नाची जबाबदारी त्याच्याकडे होती. चपक मजुरी करित असे. आईवडोल्दोळीत काही ना काहीतरी काम करून थोडंभार कमावत होते. चपकची पत्नी व बहीण भाजी विकत असत.

चपकने फार आग्रह केल्यामुळे सन्यासी व राजाचे त्यांच्याबरोबर भोजन केले. चपक आणि त्याचे कुटुंबिय सगळ्यात त्या द्रिदराच्या कमईबद्दल आपापसात वोलणी युद्ध झाली. सर्वांनी जी मेहनत केली होती आणि त्याचे फळ म्हणून जी रक्कम मिळाली, ती पाहून ते सर्वजण फारच

खूप झालेले दिसत होते. त्याचे एकमेकांवरचे प्रेम व आपुलकी बघून राजाचा आपल्या घराची आठवण आली.

चपकने त्या दोघाना आपण हा राजाचा वंश का धारण केला, त्याचे स्मृतीकरण यागितले "काही पिढ्यांच्या अगोदर हल्लीच्या राजाचा पूर्वज आमच्या जातीत जन्मलेला होता, मी अशी काल देवीची पूजा केली, तशीच त्यानेही केली होती अस सांगतात. ती गतर राजा बनला. माझ्याही मनाच्या एका कोपऱ्यात राजा होण्याची नीझ इच्छा बसलेली आहे. जिथेत विशूळ सौचून घेण्याची कला शिकण्यासाठी मी अनेक कष्ट, अडचणीशी सामना केला आहे.

त्या दरम्यान मला अस वाटायला लागले की जर मी एखादे उपयुक्त काम शिकलो आणि कमवायला लागलो तर किती चांगले होईल! या गरीब परिस्थितीवरदेखील विजय मिळवत येईल म्हणून आम्ही सारेजण कधी ना कधी, लहानसहान उद्योग करीत राहिले म्हणजे आम्हाला गरीबीत कायमचे गहावे लागणार नाही. जिथेत विशूळ

टोंचून घेण्याची ही विद्या मी आपल्या मुलालादेखील शिकवलेली आहे "

सन्यासी व चपक्याचे राजाने मनापासून आभार मानले व तो घरी परतला. स्याला पाहून सर्वांनी अतिशय प्रेमाने त्याला स्मृतिपत्र, "अरे, कुठे गेला होतस? यांच्यापुढे तू काहीही काम केले नाहीस तरी चाखेल. आम्ही तुला रागावणार नाही. फक्त, अस न सांगता अम्हाला सोडून बाऊ नकोस रे"

राजाने त्याला संन्यासी व चपक्यांच्या परिवारा बद्दल सविस्तर माहिती सांगितली आणि म्हणाला 'आता मी घरेच काही शिकलोय. पैसे मिळवल्या खेरीज माणसाला काहीही करता येत नाही हे मला समजूनय पैसे मिळवण्याचे म्हाजे कष्ट करायला लागतात. हे सत्य मला यामुळे कधी कळत नव्हते त्याचा मला आता पश्चाताप होतो आहे."

त्या दिवसापासून राजा आपला थोडा पाऊ व वडील यांच्याबरोबरने मजुरी करायला लागला आणि त्याला चांगली कमाई होऊ लागली. जेवढी मिळकत येऊ लागली, त्यात आनंद मानून तो उद्योगी जीवन जगायला शिकला

फाटकी बैली

कुळापुतल रामशर्मा नावाचा एक पठित राहण होता. तिथल्या गुरूकुलात तो शिक्षक होता. तो अतिशय शांत, सरळ स्वभावचा होता. कधीही केव्हाही, कुशंगही परिस्थितीत तो विद्यार्थ्याला रागावत नसे किंवा कठोर शिक्षा करत नसे.

एकदा एक शेतकरी आपल्या मुलाला, दितीपला घेऊन त्यास भेटायला आला. त्यांना आपला मुला गुरूकुलात शिकावा असे वाटत होते. रामशर्माने त्याची बारीकसारीक प्रश्न विचारून चांचणी घेतली आणि त्याला गुरूकुलात दाखल केले.

थोड्या दिवसातच रामशर्मांच्या लक्षात आले की दितीपला निहीण्याबाबतच्यात विशेष रस नाही. त्याचे वगणेंही इतर विद्यार्थ्यांच्यापेक्षा निराळं होते. वर्गात त्याचे लक्ष नसे. त्याची अभ्यासाची पुस्तके तो लुबाडायचा, त्याने कधी व्यायामशाळेत डोक्याकडून देखील पाहिले नाही. पण जेवणाच्या वेळी मात्र तो इतरांच्या भावी भोजनालयात पाँचायचा. त्याचा आहारही

संपलणीत होता. खूप खाण्यामुळे वर्षभरातच तो जरा लहानगरी दिसू लागला, पण त्याची बुद्धिमत्ता मात्र एखाद्या जागी ठप्प बसून होती.

शिक्षणाचे जीवनाने किती महत्त्व आहे हे दितीपला अत्यंत प्रेमळपणे सांगायचा रामशर्माने प्रयत्न केला. अशिक्षित माणूस एखाद्या जनावरा सारखा असतो! पण दितीपवर गुरूजींच्या सांगण्याचा काडीमात्र उपयोग आला नाही. तेव्हा मात्र रामशर्माने वाटल की दितीप सुधारण्याची काही शक्यता दिसत नाही.

रामशर्मचे राहणारे रामशर्मांचे गुरूजी त्याला भेटायला आले. स्वागतपरच इकडच्या तिकडच्या भण्या झाल्यानंतर रामशर्माने दितीपबद्दल सांगताना म्हटले, "मी याला शिक्षित करू शकणार नाही माझे सर्व प्रयत्न बाया गेले आहेत. याला तसाच गादी पत पाठवण्यात खरीज मला दुसरा काही मार्ग दिसत नाही."

तेव्हा त्या जेष्ठ गुरूजींनी सांगितले, "इतका निराश होऊ नकोस. अशा लोकांना बदलण्याचे

महानखतान उपमाही असताने फक्त पोठ्या लाबतचक प्रयत्नांनी अशी मंडू माणसं बदलताने असे नाही त्याला स्वतःलाच प्रथम त्याच्यात काय कमी आहे त्याची जाणीव करून द्यायला हवी ते जर आपल्याला जमलं नाही, तर त्याच बागाणं आणि अडेलतडू विचार यांच्यावर त्याचं लक्ष वेधल पाहिजे काहीही झाल तरी पुस्तकी विरोधबोयच अनुभवची विवादेखील सितकीच आवश्यक आहे." आणि रामशर्मा यासाठी आवश्यक उपपत्ती त्यांनी सुचवते

दुपण्या दिवशी रामशर्माने दिलीपला बोलावून म्हटलं, "काल जे मोठे गुरूजी आले होते त्यांना तू पाहिलस की नाही? ते रामापूरमधे राहतात ते गाय झडून फारसे लांब नाही त्यांच्याजवळ काही प्रय आहेत, ते आपल्याकडे नाहीत. तू चातल जाऊन त्यांच्या घरी जाऊन ते शय घेऊन

ये सत्याव तुला खायला प्यायला ने पैसे लावतील ते या पिशवीत आहेत." असं म्हणून त्याने एक पैसी दिलीपला दिली

खुश होऊन दिलीपने निमूठपणे ती पिशवी खाद्यावर लठकावली आणि रामापूरला जायला निघाला. वॉर्टन एका ठिकाणी बाजार भरला होता तिथे त्याने एक खाण्याच्या वस्तूने दुकान पाहिले गुरूजींनी त्याला पैसे दिले होतेच. ते काढणपासाठी त्याने पिशवीत हात घातला, पण पाहिले तर पिशवीला मोठी भोक पडली होती आणि त्यात एकही नाण नव्हत त्याचा चेहरा पार उतरता दिलीपची ही अवस्था पाहून एका इसमाने म्हटलं, "अरे, तुझे पैसे सत्यातच पडले असतील, पाल जा नि शोध."

त्या माणसाचा मंडू दिलीपला आवडला नाही त्याला पल जायच नव्हतं लहणपापुळे

पुन्हा हाक अंतर चालायची कल्पनाच त्याला सहन करणेना दुःखी होऊन तो बाजारातून बाहेर पडला. समोरून एक भिकारी त्याच्यासमोर आला आणि भिक्षा मागत म्हणला, "दादा फार भूक लागलीय हो! काहीतरी दान द्या त्याने दोन्ही हात दिलीपरामोर पसरले.

दिलीपने त्याला साक सांगितलं की त्याच्याजवळ देण्यासाठी काहीही नाही आणि तरीदेखील भिकारी त्याच्या पाठीपाठ येत राहिला शेवटी कंटाळून तो भिकारी चिडला आणि दिलीपला शिन्हा देत पल फिरला. थोड्या दूरवर गेल्यानंतर झर्झीतून एक गलेजवळ मिशा असलेला राकट माणूस समोर येऊन उभा ठाकला, आणि सुरा काढून म्हणाला, "त्या पिशवीतजे काही आहे ते काढून मला दे."

मीतीने थथरत दिलीपने कांप या स्वरान उत्तर दिलं, "पाऊ, या पिशवीत काहीही नाही हो! ही अगदी रिकामी आहे ही पिशवी फाटकी आहे बघा!" दिलीपने चोराला ती पिशवी उलटी करून दाखवली. चोर जागजोवने खू लागला "बा रे वा! करून माणूस आहेत ते तू फाटकी पिशवी खाद्यावर मिरवत जगतो आहेस काय? फाटच शहाणा दिसतांस की रे!" असं खिजवून तो झडत पुन्हा दिसेनासा झाला

आणखी थोडा वेळ थांबून शेवटी दिलीप एकदाचा रामापूरला पोचला आणि त्या थोरल्या गुरूजींच्या घरी पोचला. ते फाटकापाशी जाणू काही त्याची बात पाहान उभे होते त्यांनी दिलीपला नखशिखान्त न्याहाळून विचारलं "खूप दमलेला दिसतोस, होय ना? चल आधी परांत, हातपाय धू आणि अगोडर फराळ कर म्हणजे थकवा दूर होईल."

त्यांचे प्रेमळ बोलणं ऐकून दिलीपचे होळ पाण्याने भरले आणि त्याच्या डोळ्यांतून अश्रुसरी वावू लागला, त्याने गुरूजींना त्याच्या खडतर प्रवासाची कथा सांगितली आणि म्हटले "माझ्या या सगळ्या त्रासाच मूळ आहे ही फाटकी पिशवी."

थोरल्या गुरूजींनी मोठ्या प्रेमाने त्याचा खादा थोपटून समजावले, "अरेदिलीप तुझ्यागुरूजींनी तुला मुदामच ही फाटकी पिशवी दिलीय अस मात्र समजू नकोस त्यांनी तुला सांगितलं होतं की यांत पैसे आहेत पिशवीत किती पैसे आहेत ते तू तयेंच मोजून घ्यायला हवे होतेस, तसं केव असतस तर ही पिशवी फाटकी आहे हे तिथल्या तिथेच समजल असत की! आता पिशवीला मोक होत म्हणून पैसे वॉर्टन पडलेही असतील तू परत फिरून ते शोधायला हवे होतेस."

‘तसा विचार मनांत आला कुणीतरी तसा सह्याद्री विला. पण मला पायीं घालायची सक्कच नाही, त्यामुळें अगोवरचामी इतका दमलो होतो त्यामुळें परत जायची मला मुळीच इच्छा नव्हती.’

पाविलसा व्यायामशाळेंत जाऊन जरा हालीप करायची संवय केली अस्तीस तर अशी फरक झाली नसती तुजी! त्याने थकना कमी होतो निदान आता याच्यापुढें तरी रोज नियमित व्यायाम करीत जा ‘गुरुजींनी सांगितलें

मी नकी व्यायाम करीन गुरुजी ‘दिलीपने खाली मान घालून उत्तर दिले

त्याच्याकडे पुन्हां रुक लावून पाहून थोरले नुरुजी त्याला म्हणाले, ‘तू वर्षभर गुरुकुलांत राहिलारा, पण नीट निहायला वाचामला देखील तुला अजून येत नाही. निदान माघे ध्येयरात्राप्रमाण जरी थोडे फार शिकण्याचे पण ते ही नाही तू केलेस! ओरे जेव्हा तुला समजल की ती पिशाची फाटकी आहे, तेव्हां ती तू पैकून घायचीस की! म्हणजे भिकाऱ्यानेही तुला सतावतें नसतें किंवा चोरानेही धाबरवत, धमकावत नमत!

त्यानंतर धर्मत्या मुहूर्तींनी त्याने जराचट्या टेंबलावर बसवत आणि त्याच्यासमोरच्या खुर्चीवर ते बसने नि त्याला पुढे म्हणाले, ‘आज तुला जिनक्या अडचणीशी आणि सकटाशी सामना करायची वेळ आली त्याच काण आहे तुझा मूर्खपणा आणि अडळीपणा! गुरुकुलून विद्या पिकून घेण्याची संवय कर, जे शिक्षण मिळेल. त्याचा उपयोग करण्याची इच्छा आणि सक्क नुसा असली पाहिजे. म्हणजे नंतर ज्ञान आचोभाप मिळत जाते. तुला हाऊक आहे ना, हनुमान समुद्र पार करण्याचा विचार जेव्हा करीन होत’ जेव्हा रामाने काही त्याला एखादी नाच मिळवून दिलेतो नव्हती!’

हे सार ऐकल्यानंतर दिलीपला आपल्या जमीनची जाणीव झाली. ओरल्या गुरुजींनी दिलेल ध्येय घेऊन तो आनंदाने गुरुकुलात परतला. दिलीपच्या वृत्तीत बदल झाला आहे हे रामशर्मांच्या तरेच लक्षान आले. धारत्या गुरुजींच्या सल्ल्यानुसार उपयोगांत आणलेली फाटकी पिशाची, भिकारी आणि चोर, बाळ्यामुळें हा संपत्कार घडला होता.

रेशमी रस्ता

रेशमी वस्त्र म्हणून की भारतातला कोणता प्राग अठवतो? कांचीपुरम, म्हेसूर, मुंशिदाबाद वाराणसी, काश्मीर? आता पहा, या सगळ्या राज्यांतल्या सारणीक रेशीम व्यवसायाचे मूळ आहेत. गुजरातमध्ये रेशीम विणकर, सौराष्ट्रातले विणकर दक्षिणेत थ उत्तर प्रदेशात गोल्याचे ऐतिहासिक दाखले आहेत. एका शिलालेखानुसार विणकरांचे ताळे सत्सुकुट्य गुजरात खंडूम इतरच स्वायिक झाले. कारण चौदाव्या शतकात रेशीमधवा अस्तित्वा गावात मोठी जात लागली व अपार नुकसान झाले होते. आठव्या शतकातही अनेक विणकरानी भारतात इतरच स्थलात्त केल्याचे पुरावे उपलब्ध आहेत.

‘धरणे’ व ‘घेराव’

तुमचे म्हणणें कुणी ऐकत नसले आणि तुमचा मुद्दा तुम्हाला पटवून घायचा असेल तर तुम्हाला ‘धरणे’ घेवावे लागते किंवा ‘घेराव’ घालावा लागतो. तुमची भागणी जे कुणी मान्य करीत नसतील, त्यांच्या कारागी नेहोकार देईपर्यंत वसून राहायचे! हा नसा जबरजस्त प्रभावी पवित्र आहे, अस मजब नाही! अनेक शतकांपूर्वीपासून हा धरणे वाण्याचा मार्ग आपल्या वेशात अनुसरता जात होता. जुन्या पुराणग्रंथांमध्ये न्यायशास्त्रात ‘घेराव’ च उल्लेख आहे.

त्याला ते अन्वीरन म्हणत असत. त्या मूळथावरून सामान्य जनच नव्हे तर राजे, मंत्री व दारबारीही आपली भागणी मान्य करण्यासाठी धरणे घरीत. त्यांत वैठक मारणें, उपवास किंवा आत्मदहन याचाही उल्लेख केलेला आहे.

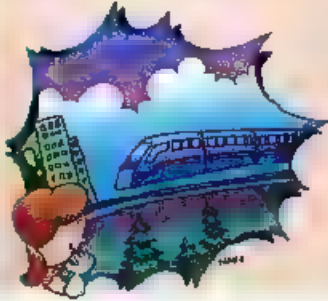
ख़ास बातम्या

बारा वर्षांचा भुलगा एकटा राहिला

नैकृत्य लंडनमधें हफस पोलंक हा शरा' वर्षांचा भुलगा शाळेंतून घरी आला आणि त्याची आई ५३ वर्षांची जिल्स पार्कर, ही घातून नव्हती. ती ह्या दिवशी अगली नाही, दुसऱ्या दिवशीही नाही पुढचे बारा दिवस ती घरी आलीच नाही. पंधरा दिवस आई येईल या आशने ती मात्र रोज शाळेंत जात होता. त्याच्या आईच्या ऑफिसमधले सहकारी मिची गैगहर्जरी पाहून चौकशीसाठी घरी गेले. तेव्हा शर्वांना कळून की हा भुलगा एकटाच राहिला होता. त्याची आई हवेलीय किंवा दिसत नाही हे त्याच्या लक्षात आलं नाही, म्हणून त्याने पोलीसांत कळयले नाही. त्याची आई त्याच्या घराजवळच एका हॉटेलमध्ये सापडली, व तिच्यावर मुलाची हेकडसाड केल्याचा आरोप करण्यात आला.

तरंगती आगगाडी

शाघाय हे चीनमधल सर्वांत दाट वस्तीचं शहर आहे. तिथें 'जर्मन क्वावटीची मॅगलेब' गाडी ही व्यापार केंद्राच्या पुढें भागांतून ३१ कि.मी. अंतरावरच्या विमानतळापर्यंत तारी ४०० कि.मी. या वेगाने जाऊन १४ मिनिटांत परत आली. या गाडीत चीनचे पंतप्रधान झु रोंगजी व जर्मन चॅन्सेलर जेरहार्ड शॉडर हे प्रवास करीत होते. हा मार्ग तोह्रबुबकाच्या लुन्वाक वरवसेला असून रुळाच्यावर काही मिलीमिटर तरंगत राहणाऱ्या विमानतळाच्या जाण्यासाठी टंक्सीने हे अंतर काटाव्यास एक तास लागतो.

असंतोष हाच आपला शत्रू

मदन नेहमी अस्तुष्ट असे सारेजण त्याला सांगत की इतकी नासजी चांगली नसते त्यात त्याचेच नुकसान होऊ शकते, पण तो कुणाचच ऐकत नसे. आईवडतांनी त्याचे अति लाड केलें म्हणून तो विषडलाय असं समजें लोक म्हणत. पण यापुढे आता त्याला कडक सिस्तीत बागवण्याच अस त्याच्या आईवडतांनी ठरवत.

त्या दिवशी सकाळीं मदन उठला आणि आईला म्हणाला, "माता खूप मूक लागली आहे, काहीतरी झटपट खायला कराव दे, गांवाबाहेरच्या ओढ्या-जवळ माझे मित्र माझी वट पहात असतील."

"इतक्या सकाळीं उठून सिकंदे कशांत जाणार आहेस रे? मागीलवारी जाऊन जर हाडांना पाणी घाल तरच मी तुला खायला देईन," आईने दडबले, झगस, मदन रगावता सत्तापुत्र तो आईला म्हणाला, "आता दिवसभर मी घरी काहीही खाणार नाही." त्याची आई घाबरली आणि त्याची समजूत घालायला लागली. "अरे, एवढा मराज का होतोस

रे? आता मी न्याहालीसाठी धालिपीट लावते याच्यापुढे मी तुला काणांतही काम कायला सांगणार नाही बरा."

पण मदन धान आपला हट्ट सोडायला तयार होईना. आईला वाईट वाटतं व तिने ही गोष्ट आपल्या नवऱ्याला सांगितली. त्याने चिडून म्हटलं "तुझ्या या आचरत लाडानीच तों दिवसें दिवस विषडत चालताय, जेव्हा पहाव तेव्हा फक्त छेळत असतो. पुरांतलं एकरी काम कधी करत नाही. जोपर्यंत तो शाळला पण धालत नाही तेंपर्यंत त्याला जंवल देऊ नकोस."

मदनने वडिलांचे बोलणें ऐकले आणि त्याचा असंतोष जास्तच वाढला. तो तळक तिथून निघून गेला. जेव्हा तो ओढ्याच्या कांठावर पोचला तेव्हा त्याचा एक मित्र तिथें बसला होता आणि तो गुडगाणी खात होता.

मदनने त्याला विचारलं, "मी उपशी आहे मलाही थोडी दे ना खायला!"

हे बब, मीही उपशी आहे. एवढें दे खाण

मलाच पुरेस नाही." असं म्हणून मित्राने त्याला वृद्धापी घायला हाफ नकर दिला. मदन नाराजीने त्याला म्हणाला, "जा जा, पापुडें मी तुझ्याशी बोलणारच नाही."

तेषळ्यांत इतर मित्र आले. ते घरी न्याहारी करून झाले होते. म्हणून त्यांच्याजकळ खाण्याला कांहीच तक्कले.

मदन त्या सर्वांवरच चिडला. विभूत तो निघाला जवळच एका झाडप्रवाजी एक स्हातरी भजी तळून झाली होती. तिथे जाऊन त्याने भजी भांगितली. तेव्हा ती म्हणाली "पैसे दिवस कीं ईई ना! मी इथे भजी विकायला बसले आहे, फुकट वायल नव्ही." मदनला वाटलं की तिच्या टोपणीला लाय मारवी पण शेजारीच म्हातारीचा पळलेला कुत्रा बसला होता, तो भुक्कमल लागला. कुत्रा पाहून मदन भाकला. अन् पळायला लागला.

रस्त्यात एका शेतकऱ्याने त्याला हटकले नि

विचारले, "असा कां पळत घुरला आहेस?"

मदनने शेतकऱ्याला आपली खकशा सांगितली. शेतकऱ्याला त्याची दया आली. तो म्हणाला, "हे बब, मझ्या संतात चांग्याचे कीम लागले आहेत. त्यातली लहान वागी व मोठी वागी तू वेगवेगळी कर, हे काम फेलेस कीं मी तुला पोटभर जेवण देईन."

मी माझ्याच घरी कधी काम करत नाही! तुमच्या शेतात मी थोड्याच काम कापला बसलोय? मला काम करायला सामान्यची तुम्ही दिपतच करी द्याली?" असं म्हणून मदनने एक छोटासा दगड उचलला आणि त्या शेतकऱ्याच्या दिशेने फेंकून मदन पुन्हा पळायला लागला.

शेतकऱ्याने थोडा वेळ त्याचा पाठलाग केला. नंतर त्याच्या इतके जांहात पळता येईना म्हणून तो धांसू पावला. अशा तऱ्हेने मदन विवस्तर प्रत्येकदागी पांढर बसला, आता तो अगदी वैतमला होता आणि त्याला खूप भूकही लागली होती. पण तो काय करणार? चातत चातत तो गांवाबाहेर एका आश्रमांत पोचला. तो आश्रम श्रीकृष्णानंद स्वामींनी सुरू केला होता. तिथे रोज गरीब लोकांना अन्नदान केले जायचं. त्याचप्रमाणे प्रसन्न, उपदेश व सहा चांधीही गेच होती.

मदन स्वामीजींच्याजकळ गेला. त्यानी आपली वाडू मांडली आणि जेवण भांगितले. स्वामीजींनी त्याच्या खांद्यावर प्रेमाने हात ठेवून म्हटलं, "बोपर्वत अंधार पडलेला नाही, तोंडयें अन्नदान सुरू होणार नाही. त्यापूर्वी मी लागलाय ते नीट लक्ष देऊन एक."

मदन चांगलाच चिडलेला होता, पण आणखी कुठे जायची त्याच्यात शक्ती उरली नव्हती. त्याला खूप थकल्यासारखे वाटत होते. म्हणून तो तिथेच निपटपों बसला आणि स्वामीजींचे प्रयत्न ऐकू लागला. थोड्या वेळांतच भुकेने कामाबाईस

जाव्यामुळे त्याच्या दोळ्यांसमोर अंधारी आली व तो बेगुन पडला.

स्वामीजींच्या शिष्यांनी त्याच्या चेहेऱ्यावर पाणी शिंपडले आणि तो शुद्धीकर आन्यामंतर त्याला उठून बसवले. श्रीकृष्णानंद स्वामींनी प्रेमाने त्याची पाठ धोपटली आणि लागलीच त्याला जेवण देण्याची व्यवस्था केली.

मदनला शिष्यांनी जेवणघरात नेले आणि पोटभर जेवू घातले. जेव्हा मदन त्यांना आपली कथाणी सांगत होता तेव्हा स्वामीजी तिथे आले आणि त्यांनी विचारलं, "मदन, ज्ञाता तुझे पोट भरले ना?"

मदनने मोठ्या सुधीत मान डोलावनी, तेव्हा स्वामीजींनी त्याचा म्हटले, "तुझा असंतोष हाच तुझा रावू आहे. कारण मस्ताना तू आपल्या आईवर चिडलास. त्या चिडचिडीमुळे तुला दिनभर उपाशी राहावे लागले. त्यामुळेच तू मित्राशी भांडलास, इतरांशी तंटा केलास, त्यांचा राग ओढवून घेतलास. या सगळ्याचं मूळ कारण आहे, तुझा असंतोष. असंतोष राहून कुठे जेवायला मिळत का? तर्कात ठेन, तुझ्या स्वभावान्तला हा असंतोष दूर करायचा प्रयत्न कर."

मदनने आपली चूक कळत करत म्हटले, "मासं

फर चुकलय मासं आईवडील माझी काळजी करीत असतील मा!" आणि त्याला रडू कोसळले.

स्वामीजींनी त्याला धीर देत म्हटले, "तू इथे आलास, त्यानंतर तू इथे सुखरूप आहेस हा निरोप मी तुझ्या घरी पाठवला आहे. म्हणून ते विशेष काळजी करणार नाहीत. अजूनही वेळ गेलेनी नाही चिडचिड कमी कर आणि रात हो गळीतर तुला हा स्वभाव तुझ्या आयुष्याचे नाटोले करील." स्वामीजींनी एका शिष्याबरोबर त्याला घरी पोचवले.

दुसऱ्या दिवशी मदन आपल्या मित्रांना भेटला आणि त्यांना खेळन आश्रमांत प्रवचन ऐकायला गेला. त्या दिवशी विषय होता, "जसंतोष हाच आपला शत्रू" आणि त्यांनी मदनची गोष्ट सर्वना खुलवून सांगितली.

"मला वाटलं होत कीं सगळ्या गोष्टी छोट्या असताना पण आता सभबलं कीं गोष्टी म्हणजे रोजच्या जीवनातलं एक सत्य आहे." मदनने स्वतःला सांगितलं. त्या दिवसापासून तो रोज आश्रमात जाऊ लागला. तिथल्या वतावरणांत व सत्कारांत त्याचा रत्नभाव बदलला, आता घरांतले दबाहेरने सारे लोक मनमोकळपणाने त्याच कौतुक करायला लागले. मदन एक चांगला मुलगा आहे!"

भारताची ओळख

स्वातंत्र्य मिळाल्यापासून भारताने अनेक क्षेत्रां प्रगती केलेली आहे आणि काही बाबतीत तेजदीपक कामगिरी केलेली आहे. याविषयी तुम्हाला दर महिन्याला काही प्रश्न विचारून आम्ही तुमची खाचणी घेणार आहोत.

१. भारताला पहिल्या ऑटोमॅटिक एनर्जी कमिशनचे प्रमुख कोण होते?
२. बादामाहेब फाळके पुरस्कार केव्हें सुरू झाला? त्याचे पहिले मानकरी कोण होते?
३. अंटार्क्टिका जाणाऱ्या पहिल्या पथकाचे नेतृत्व कुणी केले होते? ते त्या बर्फाळ प्रदेशात केव्हा पोचले?
४. १९८९ नव्हेंबरमध्ये, एक भारतीय गिर्यारोहण पथक हिमालयात गेले होते. या पथकाच्याबद्दल कोणती विशेष बात होनी?
५. १९८९ मध्ये आशियाई स्नूकर स्पर्धेत कोणता भारतीय खेळाडू प्रथम विजेता ठरला?
६. दोषा प्रसिद्ध निसर्गप्रेमींना 'यक्षीमित्र' व 'सर्पमित्र' या पदव्या मिळाल्या हे दोघे कोण आहेत?
७. दशमान चलन पद्धती केव्हा अमलात आली?
८. १९५३ साली कोणत्या घटनेमुळे साऱ्या जगाचे लक्ष भारताकडे लागले?
९. भारतात शौर्यासाठी दिला जाणारा सर्वश्रेष्ठ सन्मान कोणता आहे?
१०. १९८८ मध्ये युनेस्कोकडून एका प्रसिद्ध भारतीय रेनिस खेळाडूला 'मॅन फेअर प्ले ड्रॉफ्ट' मिळाली होती. त्याचे नाव सांगा.

मार्चच्या कोड्याची उत्तरे

१. हुमान, परशुराम, महाबली,	१. शांतनू व भीष्म
व्यास, निर्भाषण, कृप व	६. सर्वदामन
अश्वत्थाम	३. शिखंडी
२. कुबेर,	८. हं रार्न सूर्यवशी होते
४. स्यामा	९. कुली पार्थ किंवा
४. अग्रमल	अर्जुनाची माता

गणेश पुराण

वातापिनागाच्या मध्यवर्ती जागी असलेली विघ्नेश्वराच्या आकृतीची ती शिला जगातले एक अपूर्व शिल्पकलाकौशल्य म्हणून प्रसिद्धीस यावे, अशी एक इच्छा अगस्ती मुनींच्या मनात होती. लोपामुद्राही चित्रकलेत प्रवीण होती. ती त्या जागी जाती व तिने ती शिला लक्षपूर्वक पाहिली. त्या शिलेवर गणनायकाचे रूप कसे असावे याची कल्पना करून तिने त्याचे एक चित्र रेखाटले.

परंतु त्या चित्राप्रमाणे विघ्नेश्वराचे रूप शिवेक कोरणस्वरूपे सामान्य गोष्ट नव्हती. कुणी शिल्पकार ते काम करायला मिळाला नाही. अगस्त्य मुनी चिंतित होऊन त्या शिलेसमोर बसले व ते चित्र आणि शिला बारीक पाहता राहले.

सर्व शिल्पकार शिव पाहून म्हणाले - "या चित्रात दाखविल्याप्रमाणे या शिळेतला गणपतीचे

रूप देणे विश्वकर्मा किंवा मयासुर या दोघा व्यतिरिक्त कोणाला शक्य होईलसे वाटत नाही."

त्यावेळी विश्वकर्माची बायको, म्हणजे विष्णूची मानसपुत्री विश्वकला कसून बाहेरी निघून गेली होती. म्हणून विश्वकर्माची बुद्धी काम करीत नव्हती. राक्षसाचा शिल्पी मयासुर याची बायको, अप्सरा हेमाही परत देवतांकी गेली. असल्या कारणाने तो वेड लागल्यासारखा भटकत फिरत होता.

अशा तऱ्हेने अगस्त्य मुनींना त्या महाशिळेत लोपामुद्राने चितारलेल्या गणनायकाचे रूप देणे म्हणजे एक मोठा प्रश्नच होऊन बसला. म्हणून त्या शिलेसमोर मुनी रात्रंदिवस विघ्नेश्वराचे ध्यान लावून व आहार निद्रा विसरून बसून राहिले. ते विघ्नेश्वराचे स्मरण करून म्हणत होते - "गणेशा या पुढची सर्व जबाबदारी तुझ्यावरच टाकीत

आहे!" असे म्हणत प्रतीक्षा करीत मुनी बसून राहिले.

एके दिवशी सध्याकाळच्या सुमारास एक मोठे पोट असलेला निझारस लहान मुलगा हुलत गेले आला. त्याचे फुलले लांब केस घुळीने माखलेले व अस्वस्थस्ते होले. बाऱ्याबरोबर उडत कपाळावर आणि डोळ्यावर येत होतं. त्याच्या हातात छेमीसगळे काहीतरी होतं आणि बिजगण्ड चमकात हात त्याचे स्नायू पुष्ट व कणखर होतं परखाचा कापगिशासगळे!

अगस्त्य मुनींनी त्याच्या हातातली बस्तू जास्त लक्ष देऊन पाहिली तर हत्तीच्या दावाच्या टोंकाचा तुकडा त्याने मुठीत घड धरला असल्याचे कळले मुनी आश्चर्यचकित झाले.

तो तरुण शिल्पकार अगस्त्य मुनींच्या जवळ येऊन म्हणाला- "काय हो मुनिवर्य, या महा-शिल्पसमोर काही तरी ब्रज म्हणत बसला आहो!

बाटला काही काम मिळेल म्हणून मी या राजूला आलो आहे!"

'चिरंजीव बाळा! ह्या महाशिल्लेला गणनाय काचे रूप देऊन गणेशाची मूर्त करता जाली तर करवून घेऊन तिचे दर्शन घ्यावे, या हेतूने कित्येक दिवसापासून बाट पळत बसलो आहे ' असे म्हणत अगस्त्य मुनींनी त्याच्याजवळचे गणपतीचे रेखाटलेले चित्र दाखवून विचारले - "बरं पण तू योजन हे नाही सांगितलेस? तू काय काम करतोस?"

"मी जी काम करतो त्यातलं सर्वात पहिलं काम म्हणजे मी खूप छलते 'मंतर' दगड कोरणाचे काम मला बाल शिल्पाचार्य म्हणून हाक मारतात" तो छोटा शिल्पकार म्हणाला.

त्याचे ते बोलले बोल ऐकून अगस्त्य मुनींना हसू आले त्याच्याकडे मंदिरात दृष्टीने पहात ते म्हणाले- 'या महाशिल्लेला रूप देऊ शकणाऱ्या एका महाशिल्पकाराची मी बाट पहात केव्हा पासून बसलो आहे. तू स्वतः ला शिल्पकार म्हणतो आहेस, परंतु तू बालशिल्पकार आहेस ही शिल्ल म्हणजे एक महाशिल्लाच आहे, ही खूप उंच आहे तू तर गिळ आहेस, माग तू हे पयले मोठे काम कासा काप कारगीर, हीच एक शका माझ्या मनात येते आहे!"

तो बालशिल्पी हसू लागला म्हणाला "मी बालशिल्पी असलो म्हणून माझ्या हातून घोर शिल्पकलेचे काम होणार नाही, असे समजू नका! नुसतं 'महा' म्हटल्याने 'मोठे' होत अस समजू नका माझ्या छेनीला साथ्य नाही असे एकही शिल्प नाही", अस म्हणत त्याने आपली छेनी

दाखविली, ती हिऱ्यासारखी चकाकत होती.

अगस्त्य मुनी पहातच राहिले व त्या बाल शिल्पकाराने आपली छेनी त्या शिल्लेवर फेंकली ती शिल्लेला लागतच दिवूत प्रकाशपाठोपाठ वीज कडकल्यासारखा आवाज झाला आणि त्या जागी शिल्लेला एक भोक पडले.

"ही धंदी आहे, मूर्त काढायची म्हणजे त्यात बेंबीच मुख्य असते, म्हणून तेंबोवराची ती भाभी आहे! तेंबोवरापाठोपाठ शिल्प सुरू होत! अस तो बालशिल्पी म्हणत असता त्या शिल्लेनून 'ज्योदर लक्ष्मीकर' या आवाजापाठोपाठ प्रायामालवगौड रागाचे स्वर अगस्त्य मुनींना ऐकू येऊ लागले.

"हा आहे काळवरी दगड, वज्रासारखा दगड आहे, म्हणून खोदकाम करीत असताना विजेमारखी काती व आवाज प्रगट होतार, म्हणून माझ खोदकाम पुरं होईपर्यंत जवळपास कोणी पशुपक्षी किंवा माणसाने राहता कासा तसे मोठा कडकडार होईल शहरात राहणाऱ्यांनी ती ऐकून भयभीत होण्याचं कारण नाही तेव्हा हे मुनियर्य, तुम्ही तू निवृत्त जागे बरोबर होईल, बस जाऊन निश्चितपणे झोपा कासे! उज्जडताच यात खोदकाम पुरं होईल!" बालशिल्पी म्हणाला.

अगस्त्य ऋषी आश्चर्यचकित झाले परंतु त्याहून जास्त काही करणाऱ्यासारखेही त्यांना सुचले नाही. त्याचा मंडू त्यावेळी बंद पडल्यासारखा झाला. काही वेळ थांबून अगस्त्य त्या बालशिल्पकारास रेखाचित्र देऊ लागले तेव्हा तो म्हणाला "तुम्ही आत्ता तर थोड्या वेळामुर्चीच दाखविलेत, नाही का? एकदा पाहिले की पुरे पुन्हा पुन्हा पहात बसलो तर मोठा

चांदोबा

शिल्पकार मी स्वतः करत म्हणतू शकेन? हे शिल्प म्हणजे मला खेळासारखे आहे. सर्व झाल्यानंतर चित्र काढते. त्याला येऊन पाहून त्या म्हणजे सांगू वे त्यालाच की शिल्प बरोबर आहे की नाही तो हे चित्र काढतून घडयला तू काय दिलेस कोणास ठाऊक? तू मला काय दिलोस ते मी पाहणार आहे!" शेवटचे वाक्य ऐकताच अगस्त्य मुनींना करासच वाटत.

त्याची पत्नी लोपामुद्रेच्या अंगाखांद्यावर जे काही होते त्याशिवाय अगस्त्याजवळ स्वतःचे असे काहीही नव्हते होते ते सर्व त्यांनी वाटून टाकले होते. त्या शिल्पकाराला काहीतरी दिले हे पाहिलेच लोपामुद्रेला सांगून काय विचारयचे? असा मनात विषार करीत अगस्त्य निवृत्त गेल्यावर लोपामुद्रेच्या तांडावर एक अत्यंत तेजस्वी कांती विलसू लागली 'काम झाल म' या अर्थी मुनी लोपामुद्रेकडे पाहू लागले.

लोपामुद्रा उच्चवळून आलेल्या आनंदाने म्हणाली- "अगस्त्य महर्षींनी मला क्षमा करावी! ऋषिपत्नीने ऋषिपत्नीसाखेच रहावे ही गोष्ट मला लहानपणापासूनच चानवी माहीत आहे. वस्त्रालंकार पाहिलेत म्हणून किंवा धनदौलत घेऊ नका असे मी का म्हण्टे, त्याचे माझे मलाच आज आश्चर्य वाटत आहे. कोणते तरी महान कार्य पूर्ण व्हावे यासाठी अनिर्वचनीय अशी कोणती तरी शक्ती माझ्या तोंडी ते वोलून गेली असे वाटते आहे. पत्ता कोणतेही बागबागिने तकोत रेशमी जरीची बसले नकोत धनदौलत नको माझ्या डोक्यात त्या वेळेपुरते शिरलेले अज्ञान आलां आतांच निवून गेले "

ती म्हणाली ते ऐकून अगस्त्य ऋषींना बरे वाटले

"शिल्पकार मिळाला व काम पुढे होईल, असे वाटते आहे उजाडण्याच्या सुमारास काम पुढे

होईल असे तो म्हणतो आहे" अगस्त्य ऋषी म्हणले

"काय म्हणता? उजाडता उजाडता त्या महाशिल्लेवरचे कोरचे काम संपेत म्हणता? तो शिल्पकार मनुष्य आहे की देव?" लोपामुद्रेने चकित होऊन विचारले

"माणूसच आणि लहान पोरमाच आहे. त्याला योग्य मजुरी कशी द्यायची, किती द्यायची, काही सुचत नाही!" अगस्त्य म्हणले.

"आणखी उष्ण भद्रपद शुद्ध चतुर्थी नाही का? गणेश चतुर्थी ना? शिल्पकलेचा ध्यास घेऊन बसलात आणि तिथि पास पुढा विसरलात वाटतु!" लोपामुद्रेने विचारले.

"काय म्हणालीस? उष्ण गणेशचतुर्थी म्हणतेस! गणेशाची मूर्ती तयार होणार! सर्व विचित्रच दिसत आहे!" अस अगस्त्य मुनी आश्चर्याने म्हणू लागले तेव्हा लोपामुद्रा म्हणाली "तो शिल्पकाराचा मुलगा नाही आणि मानवही नाही! "

पत्नी म्हणाली त्यांत सत्याचा काही अंश असला पाहिजे असे अगस्त्यांना वाटले बरीच रात्र सोटली होती त्यांचा झोप येत नव्हती कुतूहल वाढतच होते, काय होणार हे कळत नसल्यामुळे अगस्त्य पराबाहेर पडलेच

अगस्त्य महाशिल्लेजवळ पांढेपोचेतां त्यांना महाशिल्लेजवळ जे दृश्य दिसले, ते पाहून त्यांचे सर्वांग हादरले, जगण्या जमीने जमिनीवर वेशुद्ध होऊन पडले शेंकडों छेमी जाणवल्या आपण कोरीब काम करीत होत्या, विविध रंगाची विचुत काती तकाकत प्रकाश पाडीत

होती 'खण खण' चा आवाज सतत चाखू होता सर्व छेमी हस्तिदंती होत्या आणि विजेसारख्या चकाकत होत्या, ते एक स्वप्न आहे की खरंच काही घडत आहे हे न कळल्यामुळे भ्रम झाल्यासारखे वाटून अगस्त्य अर्धवट बेगुद्धावस्थेत तसेच पडून होते

अर्धनिद्रावस्थेत पडून पाहिलेल्या अगस्त्य ऋषींनी डोळे उघडून पाहिले तर ते शिल्पकार बालक त्यांना दिसला पूर्वेकडे दिशा काकू लागल्या होत्या

'काम हो, महर्षी! येथे झोपेत स्वप्ने पहात पडला आहोत? तुम्ही योगविद्येत पात्रात आणि तुम्हांला ही स्वप्ने आणि झोप कशी काय? माझ काम संपल! चित्रकाराला येऊन पाहून जा म्हणजे, चित्रात जे रूप आहे तसेच आहे आहे

की नाही ते पहा म्हणावा!" अस बालक शिल्पकार म्हणत असतां तेथे ताटभर मोदक, पाणी, फुल्ले वगैरे घेऊन लोपामुद्रा आली

अगस्त्य ऋषी धक होऊन स्फटिकासखी चक्राकणारी ती गणेश मूर्त पहात असतां बालक शिल्पकार त्यांना म्हणाला बर तर माझी मजुरी? मला काय द्यायचं असेल ते बा त्रा!"

अगस्त्य मुनी अडावळत म्हणाले-"महा शिल्पी! तुला कितीही दिल तरी पुरणार नाही तरी यद्रासा सुताचे वस्त्रदान करणार मसं धोवड घन वाजूला काढून देवलं आहे, ते आणतो!"

बाल शिल्पकार म्हणाला-"बर तर प्रथम, चित्र रेखाटवं त्याला काय दिलं हे सांग पाहू! दगडावर खोदकाम करणे म्हणजे थोडे त्रासाचे असले तरी मोठी कला नव्हे, शिल्पकलेला मूळ

म्हणजे चित्र रेखाटणे, चित्र काढणे हे कला मेधावी कलाकरालाच साध्य असते ।

“अहो बालशिल्पाचार्य! चित्रकाराला निराळे काही देण्याची गरजच पडली नाही ते चित्र माझ्या पत्नीनेच काढले आहे!” असे म्हणत अगस्त्यांनी सूचनार्थ लोपामुद्रेकडे पाहिले लोपामुद्रे कोणत्यातरी बिचारात त्यावेळी गर्क झालेली होती

“हे काय म्हणता भुनिवर्ध! मी म्हणाल तर एका शहराच्या निर्मितीला लागणारे धन चित्रकाराला दिले असते, इतके उत्तम रेखाचित्र आहे हे! ते धन यानाच मिळाले पाहिजे!” बालक शिल्पकार म्हणाला

अगस्त्य लगेच चुकून म्हणाले-“खर तर ते धन मी तिच्याकडाले काढून बाजूला ठेवले आहे”,

बालक शिल्पकार चकित होऊन म्हणाला- “म्हणजे! ते सर्व लीधनच आहे तर! तुम्ही सांगितलेच म्हणून बरे झाले तुम्ही दिले व मी घेतले तर किती मोठा आस्वाद होणार होता? त्यातली मला कबडी देखील नको! असे म्हणत लोपामुद्रेकडे पश्चात पुढे म्हणाला ‘बाबा! तुम्ही

आपल्या हाताने मला एक मोदक द्या, मला तोंच भुरे खोदकाम केले त्यांगली माझी मजुरी ब्रह्मदेवने केव्हाच लिहून ठेवली आहे.”

ते ऐकताच लोपामुद्रेने मोदकांचे ताटच शिल्पकाराच्या समोर ठेवले आणि बाल शिल्पकाराला साष्टांग नमस्कार घालून त्याचे पाय धरले आणि म्हणाली-“विघ्नेश, तुझ्या अनुग्रहाने आम्ही भुक्त झालो!” ती असे म्हणत असताच तो बाल शिल्पकार अंतर्धान पडला.

अगस्त्य मुनींना झालेला भ्रम व माया नाहींही झाली, विघ्नेश्वराच्या कला कौशल्यासमोर् प्रणाम करून ते म्हणाले- ‘विघ्नेश्वरा! मी स्वतःच किती योगबल सिद्धीकला आणि तपस्वी म्हणून मानीत आलो. परंतु तुझ्यासमोर अबोध बातकच ठरलो. कोणी किती मोठा झाला तरी तुझी माया त्याला कळणे शक्यच नाही!’ असे म्हणत ते नमस्कार करीत धोडाडीत मारून घेत असता त्या शिल्पागल्या सूर्य देवता गाणे गान असल्या- साखळा भरल्या, “वातायि गणपति भजे!” आणि त्या स्वराबरोबर निरनिराळी राधेही बाजू लागली

अिमानदाराचे वचन

जव्हा विरूप देशाचा राजा शतानंद राज्य करीत होता, तेव्हा त्याचा खजिनदार जयराज होता तो आजारी पडला आणि अंशरुणाला खिळला जेव्हा शतानंद त्याला भेटायला गेला तेव्हा त्याने सांगितले “महाराज माझे आला जारून दिवस राहिले नाहीत ‘आपण जर दुसरा चांगला खजिनदार नेमलात तर बरे होईल’

‘तुमचे कुटुंब देशाची सेवा करण्यासाठी वाहिलेले आहे हे मला ठाऊक आहे तुमच्यानंतर तुमच्या मुलावरच ही जबाबदारी सोपवण्याचा मी निश्चय केला आहे.’ शतानंदने ठाम स्वकांत सांगितले

त्यावर जयराज जरा काळजीने म्हणाला, ‘महाराज, माझा मुलगा प्रामाणिक आणि विश्वासू अवश्य आहे, पण राज्याचा खजिना सांभाळण्याची त्याची कुबत नाही. मला एक तसा योग्य तरुण माहीत आहे. समर्थ, सच्चा,

विश्वासू आणि ईमानदार आहे तो। गोपालपुरास ये राहातो त्याच नाव आहे गोपी. खूप दिवसांपासून आपल्याशी त्याचा परिचय करून द्यावा असे माझ्या मनांत आहे. तो साक्षात दूरचा नातलग आहे. एक चांगला दिवस पाहून मी त्याला निरोप पाठवीन.’

शतानंदने यावर काहीच प्रत दिले नाही आणि तो परत गेला, पण एके दिवशी अकमास्त जयराजचे निधन झाले, त्याच्या मृत्युमुळे राजा फारच दुःखी झाला. त्याने जयराजच्या कुटुंबियांकडे गौपीच्या बाबतीत माहिती विचारली, पण त्यांना त्याबद्दल फारशी माहिती नव्हती. तेव्हा राजाने आपले सेवक गोपालपुरात धाडले त्यांनी दंडून सांगितले की गोपी नावाचे त्या गांवात तीन तरुण होते. तिघेही हुशार व कामाला योग्य असे होते. न तिघेही दिवंगत जयराजच्या दूरच्या नात्यातलेच होते.

आता त्यातला कोणता गोपी जयराजच्या भक्त होता ते काही राजाला सांगता येईना त्याने याविषयी आपल्या मंत्र्याचा सल्ला घेतला तेव्हा मंत्र्यानी सांगितलं, "आपणच वैध पातळून गोपालपुरा जाऊ या उरणि तिथे शोध घेऊं या '

राजा व मंत्री वेवर्तार करुन गोपालपुरा पोचले, व त्यानी तिन्ही गोपींच्याविषयी माहिती विचारली ते कुणी त्या तिघांना ओळखत होते त्यानी त्यांच्याबद्दल सारखेच मत दिले तेव्हा मंत्र्यानी सांगितले "महाराज, अशा वेळेला आपल्या लोकपेक्ष परके लोक जास्त मदत करू शकतात, चलाय, आपण अपरिचित लोकनाच माहिती विचारावी

त्यावेळी त्यांना धर्मवीर गांवाचा एक म्हातारा वाढत दिसला तो गरीब होताच, शिनाय जरा वावळट व वैधला वाटत होना पोट भरण्यासाठी

आणि दैनंदिन आयुष्य कळण्यासाठी इतरांच्या दयेवर अवलंबून होता त्यामुळे गांवातल्या लोकपेक्षी कोण दिवदार उदार आहेत हे त्याला निश्चित माहिती होत

मंत्र्याने धर्मवीरला गांवातल्या इतर चारपांच लोकबद्दल वायफळ माहिती विचारली आणि त्यानंतर म्हटले "पह्ला, जाता तुझे चाकले दिवस आलेले दिसतात या गांवात गोपी नाराचे तिघे तरुण आहेत ना रे? तू त्या प्रत्येकाकडे जाऊन भाकित सांग की त्याला राजाच्या दरबारांत नोकरी मिळणार आहे ते जे काही तुला बक्षिस देतील, ते घेतलस की तुला उद्याची चिंता अणार नाही

धर्मवीरने शंका उपस्थित करीत विचारलं, 'आपण कोण आहात हे मला माहीत नाही आपल्या सांगण्यावरून मी असं भविष्य वर्तवलं आणि उद्या त्यांना दरबारांत नोकरी मिळाली नाही तर ते मला मारून ते टाकतील की म्हणून त्यांच्याकडे जायची मला भिती वाटते'

'राजाच्या दरबारांत त्यांना नोकरी अवश्य पळेल हे अगदी नक्की! तुला घाबरायचं कारण नाही कारण तुझ्यासोबत आम्हीदेखील त्या निघाकडे येऊ. भविष्य सांगितल्यानंतर तू बक्षीस घ्या पण त्यांना सांग की भविष्य खर ठरल्यानंतरच तू ते बक्षीस घेशील त्यापायी तुझे उरलेले आयुष्य भगदी भ्रातृमांत जाईल "

धर्मवीर आला कबूल झाला, पहिल्या एका गोपीच्या घरी तिघेही बरोबरच गेले, मंत्र्याने त्या गोपीला सांगितलं, "आम्ही शेजारच्या गांवातून आलो आहोत या धर्मवीरने आम्हाला पाहिल्या बरोबर आमच्याविषयी बरेच काही सांगितले आणि ते सारे खरे होते आमच्याबद्दल काही

भाकिने याने सांगितली आहेत, आता हा खरखुरा ज्योतिषी आहे की आपली योगयोगाची गोष्ट आहे किंवा हा नाटक करतोय ते माहिती नाही आता हा तुमच्याच गांवातला आहे तेव्हा तुम्ही याला चांगले ओळखत असाल, म्हणून आम्ही याला इथे घेऊन आलो, सांगा, ह्याच्याविषयी तुमचे काय मत आहे?"

"अरे धर्मवीर, तू आणि ज्योतिषी शेजारच्या गांवातल्या या लोकांना फसवून घेसे उक्ताळण्यासाठी हा नवा धडा काय रे?" गोपीने गंभीर स्वाभाव विचारून धर्मवीरने निःसकोचपणे सांगितलं, "मी मूळीच कुपाला फसवल नाही आहे इथे काही वियसापासून माणसं बसितली की प्रला त्यांच्याविषयी भूत भविष्य व वर्तमान काळा संबंधी माहिती आपोआप मिळते, म्हणून या विवेचा मी कायदा करून घेतो आहे. याच्यात कसली आत्मीय फसवणूक? "

"अस आहे होय? तर मग माझ्याबद्दल भाग बघ, तुला माझी सगळी माहिती आहेच, तेव्हा फक्त माझ भविष्य तेवढ सांग " गोपीने हंस्त हसून म्हटलं

'ऐका तर मग दोन दिवसानंतर तुम्हाला राजाच्या दरबारांत नोकरी मिळणार आहे आता सांगा, तेव्हा तुम्ही मला काय द्याल? ' धर्मवीरने विचारलं

'राजधानीला जायचं तुम्हाला मला अजून कधी जमलं नाही ते इथे नसल्यानसल्या दरबारानली नोकरी काय मला शोधत येणार आहे का? तू एकदम मोठेच भविष्य सांगितलस ठीक आहे तू सांगितलेच भविष्य खर खर ठरलं तर मी तुला दहा हजार रुपये देईन " गोपीने हसून उत्तर दिलं

त्याचप्रमाणे दुसऱ्या गोपीने सांगितल की जर त्याच भविष्य खर झाल तर तो धर्मवीरला रीन

मजली घर बक्षीस म्हणून देईल. परंतु तिसऱ्या गोपीने मात्र सांगितले, "जर मला राजाच्या दरबारात नोकरी मिळाली तर पहिल्या महिन्याच्या पगाराचा निम्मा हिस्सा मी तुला देईन."

त्याचे बोलणे ऐकल्यानंतर धर्मवीर आनंदाने वेडा झाला, आणि "हे गोपानरुवामी!" असं म्हणून धाडकनं छाली बेशुद्ध पडला.

राजा, मंत्री व तिसऱ्या गोपीने धर्मवीरच्या चेहऱ्यावर पाणी शिंपडले, तो शुद्धीवर आल्यानंतर त्यांनी त्याला "काय झाले?" म्हणून विचारले.

उठून बसल्यानंतर धर्मवीरने राजा व मंत्री, यांना सांगितले, "महाराज, या तिन्ही गोपींना मी चांगलाच ओळखतो. मी कित्येकवेळा यांच्याकडे मदत मागितलेली आहे, मला यांचा खूप अनुभव आहे. पहिले दोघे गोपी चांगले आहेत पण अिमानदार नाहीत. विचार केल्याशिवाय शब्द देताना, आणि नंतर तो पाळत नाहीत. ज्या गोपीने पसरा दहा हजार रुपये चायचे कबूल केले आहे, तो मोठ्या मुक्किलीने एक रुपया देईल. तीनमजली घर ज्याने बांधून चायची इच्छा सांगितली, तो मला एक वीट बक्षीस देईल आणि म्हणून कीं 'हैच घर आहे असं समज.'"

परंतु हा तिसरा गोपी मात्र अिमानदारीचे दुसरे

नांव असेल, असा आहे. जे वचन देईल, ते पूर्ण निभावेल. राजाच्या दरबारातल्या महिन्याभराच्या पगाराची रक्कम म्हणजे लहानसहान नव्हे. माझ्यासारख्याला ती भरपूर आहे. हे माझे माध्य पाहून मी अतिशय खुष झालो आणि अध्यानदा-मुळे माझी शुद्ध हरपली."

त्यावर मंत्र्याने गोपीला आणि धर्मवीरला आपली छरी ओळख सांगितली, व तो राजाला म्हणाला, "महाराज, जर आपण स्वळं प्रश्न विचारला असता, तर धर्मवीरने आपल्याला हे स्वळं सांगितले नसतं. म्हणून मी ज्योतिष सांगण्याचं नाटक करायला लावले. त्यामुळे आपल्याला ज्या गोपीचा शोध घ्यायचा होता तो अचूक लागला."

राजाने तिसऱ्या गोपीची नेमणूक खजिनदाराच्या जागेवर केली. धर्मवीरलाही योग्य ती मदत दिली. दुसऱ्या दोघा गोपींना दरबारात त्यांच्या योग्यतेची नोकरी दिली.

विरूप देशात वर गोष्टीचा खूप गवगवा झाला. त्यावेळेपासून तिथले लोक प्रामाणिक व अिमानदार बनण्याचा प्रयत्न करू लागले. आणि वचन देतानाही विचार केल्यावर शब्द देऊं लागले.

हडलीची कमाल

जेव्हा विष्णु व लक्ष्मी यांचे लग्न झाले, तेव्हा सर्वांनी त्यांचे खूपच कौतुक केले नि म्हटले, "खरोखर, किती अनुरूप जोडा आहे हा यांचा संसार अगदी सुखसमाधानाचा होईल!"

पण नंतर जे घडले ते अगदी याच्या विरुद्ध होते. दोघेही सारखे एकमेकांशी भांडत असत. विष्णुने सांगितलेलं लक्ष्मी ऐकत नसे. आणि जे लक्ष्मी सांगिल ते विष्णु मुळीच करीत नसे.

लक्ष्मीच्या चुलत भावाचे लग्न होते, तेव्हा लक्ष्मीने अत्यंत खनचट स्वराने विष्णुला विचारले, "शेवटी तुम्ही माझे पती आहात. तुमच्याबरोबर जायची माझी अजिवात इच्छा नाही, पण माझा नाईबाज आहे. तुम्हाला बरोबर नेलं नाही तर माझं जगांत हलं होईल."

"मी कुणा सोम्यागोम्याच्या लग्नाला कराला जाऊ? मी काय भिकारी आहे कां काय?" विष्णुने नागज होऊन म्हटले.

"हो कां? वरंच झालं. मी वांचले अगदी! मला वाटलं कीं तुम्ही आता मझ्याबरोबर येणार."

आणि लक्ष्मी खुरशीत येऊन लग्नाला जायला निघाली.

"थांब, नवरा आहे मी तुम्हा! तुझ्याबरोबर लग्नाला आलो नाही तर लोक काय म्हणतील मला? कांहीही झालं तरी मला तुझ्याबरोबर यायलाच हवं!" असं म्हणून विष्णुही तिच्या पाठोपाठ निघाला.

ते गावाच्या वेशीबाहेर पडले तोपर्यंत सूर्य मायकला होता. वाटेत एक लहानसं जंगल होतं, ते पार करून त्यांना पत्तीकडे जायचं होतं. समोरून एक शेजाऱ्याचा गांवातला एक इसम येत होता. या दोघांना पाहून तो म्हणाला, "अरे विष्णु, तू मी तुमच्याच घरी यायला निघालो होतो. तुझ्या बहिणीच्या घरी तुझे बडील सध्या राहात आहेत ना, ते अचानक आजारी पडले, बैबांनी परीक्षा करून सांगितलंय कीं त्यांचा आजार गंभीर आहे आणि ते बांचणं कठीण आहे. ते तुझी फार आठमण काढताहेत. तू तिथे जाऊ चक."

"ऐकलंस कां ग? नांवांची प्रकृति बिघडलीय.

चल, इथूनच रामाफुला जाऊं," विष्णु म्हणाला.

"वय झाल्य त्यांचं, जरा ताप आला तर त्यांत काय मोठेरं? मरतील फार तर! मी लसाला गेल्या- शिवाय राहायची नाही. सगळ्या नातेवाईकांना भेटून. मस्त गप्पा मारीन, चांगल्या येजवान्या झोडीन की! हे सारं सोडून तिथे सुतकी चेहरा करून बसणं त्यां जे काय? छे, शक्यच नाही." लक्ष्मीने उर्मटपणे म्हटले, त्यावर विष्णु अजीजीने म्हणाला, "तू घरांतली सून आहेत. माझं ऐक. इतकी कठोरपणे वागू नकोस."

"तुम्ही, तुमची आई, तुमचे वडील - तुम्हीच सारेजण कठोर आहात. तुम्हाला जायचं तर तुम्हीच जा!"

दोघेही आवाज चढवून एकमेकांना दुसऱ्यां कडं सांगती आणि भांडण अगदी विकोपाता गेले. ते ऐकून तिथे एक हळूट एकदम येऊन टपकली, नि त्याला वळवून म्हणाली, "थांबा, काय आचरत-

पणा चालताय हा? कशासाठी एवढे भांडता आहात?"

हळूळीला बघून दोघेही एकदम गप्प झाले आणि डोळे फाडफाडून तिच्याकडे बघत राहिले.

हळूळीने पुन्हा विचारले, "भांडण कशावरून चालतय? तुम्हा दोघांमधे कसला असंतोष खदखदतोय?"

"मी झांची नायको आहे, पण म्हणून मी त्यांनी सांगितलेली प्रत्येक गोष्ट करायची की काय? ते म्हणतील तसं बागायचं, असं थोडंच आहे?" लक्ष्मीने विष्णुकडे बघत हळूळीला विचारलं.

हळूळ पाला उत्तर देणार पण त्यापूर्वीच विष्णु म्हणाला, "बायकोचं म्हणणं ऐकून तसं बागायला कांही महान, श्रेष्ठ ठरत नाही. त्याला बायल्याच म्हणतात, होय की नाही?" विष्णुने मोठ्या आवेशपूर्ण स्वराने आपले म्हणणे मांडले.

हळूळीला आता पेंच पडला. सणभर विचार करून ती म्हणाली, "सांगा, तुम्हा दोघांच्यात जास्त हुशार कोण आहे?"

ती दोघेही आपापच हुशार आहेत असं सांगत पुन्हा नावातावाने भांडायला लागली.

"गप्प बसा आधी. मी तुमची दोघांची परीक्षा घेते आणि ठरवते कोण हुशार आहे ते! पण मग मात्र त्याचं सांगणं दुसऱ्याने ऐकलं पाहिजे. आहे तुम्हाला कबूल!"

दोघांनीही होकार देत माना डोलावल्या. हळूळ कोच झाडावर जाऊन बसली आणि हद्दांत दोन पिशव्या घेऊन तिने खाली उडी मारली. तिने त्या नवरावायकोला सांगितलं, "प्रत्येक पिशवीत पन्नास पन्नास सोन्याची नाणी आहेत. बरोबर तीस दिवसानंतर त्याच झाडाखाली तुम्ही याच वेळेला या. ही रक्कम जो बाळकून दखनीस तो जास्त हुशार ठरेल."

विष्णु व लक्ष्मीने मोठ्या जधीतपणाने त्या पिशव्या उचलल्या आणि ते म्हणाले, "तुमच्या परीक्षेसाठी आम्ही तयार आहोत." हळूळ पुन्हा आपल्या झाडावर जाऊन बसली, लक्ष्मी लग्नता गेती आणि विष्णु आजारी पित्याला भेटायला गेला.

ठीक तीस दिवसानंतर दोघेही त्याच वेळी त्याच झाडावरून आले. तेवढ्या काळात काय घडलं, माहिती आहे? लक्ष्मी लग्नगरी गेली, तिथे तिची नाण्यांची पिशवी कुणीतरी चोरली. त्याचप्रमाणे बडितांना भेटायला गेलेल्या विष्णुची पैली वेडीस कुणीतरी चोरून गेली.

दोघेही घाबरून गेले. आता पिशवी न येता हळूळीला भेटायला कसं जाता येईल? दोघांनी मिळून एक उपाय शोधला. त्या झाडापासून दोघांनी राबंदिवस अथार काढ केले आणि पैसे कमावले. त्या पैशांनी त्यांनी त्या पिशव्या नाण्यांनी भरल्या आणि ते हळूळीला तीस दिवसानंतर भेटले. दोघांनीही तिला खरी परिस्थिती सांगितली.

त्यांचा प्रामाणिकपणा पाहून हळूळ खूप होऊन म्हणाली, "तुम्ही खरं काय घडलं ते सांगितलंत, म्हणून मला आनंद झाला आहे. या प्रस्नाचे उत्तर शोधण्यासाठी तुम्ही दोघांनी आपसांत चर्चा केलीत

आणि एक योग्य निर्णय घेतलात. म्हणून तुमचे हरवलेले पण तुम्ही पुन्हा कमावलेत. पण तुमच्या पिशव्या कुणी चोरल्या ते तुम्हाला ठाऊक आहे कां?"

लक्ष्मी नाराजीने म्हणाली, "ठाऊक नाही, पण जर त्या चोराचं नांव कळलं तर गावच्या पाटलाला सांगून मी नवी त्याला तुरुंगाची हवा खायला पाठवीन!" त्यावर हळूळ मोठ्याने हसली नि म्हणाली, "तुमच्या दोघांची अिमानदारी आणि एकमेकांवर किती प्रेम आहे ते पाहाण्यासाठी मीच ही परीक्षा घेतली. जरा थोडा!" हळूळ चटकन उठून झाडावर गेली आणि त्या पिशव्या घेऊन पुन्हा जमिनीवर उतरली. दोघांना त्या वैन पिशव्या देत ती म्हणाली, "यांत मी प्रथम पातलेली नाणी आहेत. आता तुमची धनराशी दुप्पट झाली आहे. ही घ्या आणि चांगला व्यवसाय निवडून व्यापार करा अन् खूपखूप पैसे कमावा!" आणि उठून ती पुन्हा झाडावर जाऊन दिसेनाशी झाली.

प्रत्येक गोष्टीवर रस्तत भांडणारे विष्णु आणि लक्ष्मी आता इतके प्रेमळ झाले आहेत हे पाहून गांवकरी चकितच झाले. ही सारी त्या हळूळीची कमाल आहे हे मात्र त्यांना मुळीच ठाऊक नव्हतं.

पुण्यकर्म

फार पूर्वी अक्षयपुरांत धर्मपाल नांवाचा एक नगरशेठ राहात होता. त्याच्या पत्नीचे नांव होते सुलक्षणा। त्यांना पांच मुलगे होते. त्याचा फार मोठा व्यापार होता. धर्मपाल व सुलक्षणा नेहमी तुळशी, मिपळ आणि आंबळ्याच्या झाडांची पूजा करीत असत.

रोज एखाद्या निर्धन माणसाला लहानसा सोन्याचा आंबळा दान दिल्यानंतराच ते बोधेजण अनग्रहण करीत.

जेव्हा त्यांच्या धोरल्या मुलाचे लग्न झाले त्यानंतर नव्या सुनेने आपल्या सासूबाईंना सांगून रोज सोन्याचा आंबळा दान देण्याचे थांबवावे, असे सुचवले. "सासूबाई, जर आपण रोज असे सोनं देत बसलसत तर आमच्यासाठी काय शिडक राहील? आपण त्या ऐकजी चांदीचा आंबळा दिलास तर बरे होईल."

त्या वृद्ध जोडप्याने नव्या पिढीकडून आलेल्या या सूचनेचे स्वागत केले आणि चांदीचा आंबळा

रोज द्यायला सुरुवात केली.

जेव्हा दुसरी सून घरांत आली तेव्हा तिने चांदीचा आंबळा देण्याबाबत नाराजी व्यक्त केली. ती म्हणाली, "सासूबाई, अशी चांदी देत बसलो, तर घरांत काय शिडक राहील? त्याऐकजी आपण तांब्याचा आंबळा द्यायला सुरुवात करावी म्हणजे बरे."

त्या वृद्ध पतीपत्नींनी बघोमानानुसार आपल्या भावनांवर नियंत्रण ठेवले आणि तांब्याचा आंबळा दान द्यायला सुरुवात केली.

जेव्हा तिसरी सून घरांत आली तेव्हा तिला हे ही पसंत पडले नाही. तिने सुचवले, "आई, घरांतली परिस्थिती पाहिली तर तांब्यासारखा प्रहाग धातू दसरोज दान द्यायची जरूर नाही. त्याऐकजी आपण लोखंडाच्या आंबळ्याचे दान देत जा."

शेठजी नि शेठणीबाई आपले मन मारून गप्प बसले, आणि त्यांनी लोखंडाचा आंबळा द्यायला

सुरुवात केली. घरांत व्यापार व्यवसाय नीट चालत नव्हता. सगळे मुलगे आळशी आणि कामचोर होते. घरांतली जकमी हवू, हवू नाहीशी होऊ लागली.

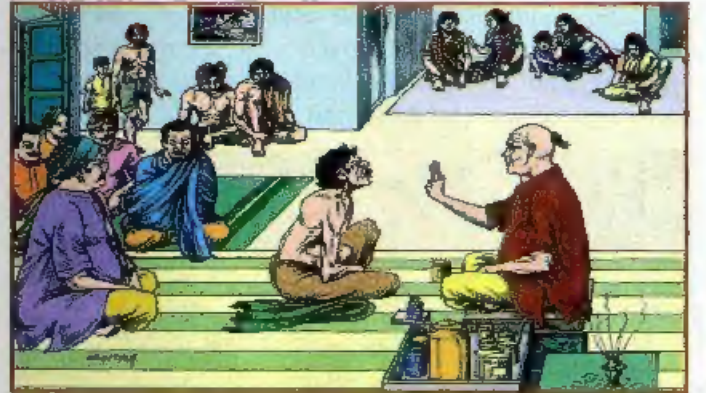
जेव्हा चौथी सून आली तेव्हा तिने लोखंडाच्या आंबळ्याचे दान करण्याबाबत कुरकुर केली. ती म्हणाली, "सासूबाई जेवढा धातू आपण दान देता, तितका पैसा जर घरांतल्या व्यापारांत धातसा तर घराचा फायदा होईल. तुम्ही तुमचा परलोक सुखाचा डोण्यासाठी, आपल्या मुलांचा पुढीवरचा लोक कां नष्ट करायचा? तुम्हाला जर दान द्यायचंच असेल तर रोज कणकेचा एक आंबळा बनवा आणि त्याच दान करा म्हणजे झाले."

त्या दोघां पतीपत्नींनी हेही आनंदाने स्वीकारले. परंतु जेव्हा पांचवी सून घरांत आली, तेव्हा तिने

यांनाही विरोध केला. वृद्ध सासूसासनांना फाच बाईट वाटले आणि ती दोघे तीर्थ यात्रेला जाण्याचे निमित्त सांगून घरांतून निघाली.

वास्तविक त्यांचे मुलगे निष्क्रिय बनले होते. त्यांचे शिक्षणही येतानेच होते आणि उद्योगधंदा करण्यांत त्यांना फारशी रुची कधीही नव्हती. घरांतला भरपूर पैसा बघून ते रिकामटेकडे झाले. कष्टकृत्याशिवाय अन्न खाणें म्हणजे चोरीचे अन्न असे मानले जाते. अशा प्रकारच्या उन्हाडपूण्यामुळे त्यांची संदाचारी धुती राहिली नाही, आणि घरांतली संपत्ती नाहीशी होऊ लागली.

तिकडे तीर्थयात्रावा गेलेले शेठजी व शेठणी यांनी समूह नदीच्या काठावर एका घाांत राहायला सुरुवात केली. तिथे जवळच असलेल्या आंबळ्याच्या अनेक वृक्षांपासून त्यांनी आयुर्वेदिक औषधे तयार करायला सुरुवात केली. त्यांचा लोकच

चांदोचा

जम बसला आणि त्यांनी पूर्वीसारखा दानधर्म करायला सुरवात केली.

आपल्या कष्टाने मिळवलेल्या पैशामुळे आणि धार्मिक सद्वर्तनाच्या पुण्याईवर ते पुन्हा श्रीमंत झाले. त्यांनी एक मोठे मंदिर व घर बांधायचे ठरवले.

तोष्यत त्यांच्या आयतोबा व कामचुकार मुलांनी आणि सुनांनी कांढीही न करता उधळेपणाने व मूर्खपणाने उरलेली संपत्तीही घालवली. ते सर्व आता निष्कांचन झाले व पोट भ्राण्यासाठी त्यांना मजुरी करण्याची वेळ आली. जेव्हा सरयू नदीच्या काठावर प्रियांका नगरीत शेव्जींचे नंदिराचे बांधकाम सुरू झाले, तेव्हा त्यांची मुले तिथे कामाला लागली व सुनांना दगड फोडण्याचे काम मिळाले.

एके दिवशी सुसक्षणा शेताणीची दासी चांदीचा आंबळा घेऊन शेताणीच्याच सुनेला देऊ लागली. त्या चांदीच्या तळानशा आंबळ्याला पाहून ती झूट ऱ्हायला लागली व भुणाली, "माझ्या सारखाई वेस्कील अशाच बानी होत्या,

त्यांच्या तळहातावर मूळ होता. आम्हा सर्वांच्या चाई वृत्तणुकीमुळे माझे सासूसास्ते आम्हाला सोडून निघून गेले. ते आता कुठे असतील देव जाणे!"

कासीने ही बातमी घरांत जाऊन सुलक्षणाला सांगितली. सारी परिस्थिती तिच्या लक्षांत आली. तिने त्या पांचवी मजुरांना व त्यांच्या बायकांना आपल्या घरांत बोवावसे, मुलांचे व्यवस्थित कैस कापून त्यांना आंधोळी करायला लावल्या आणि चांगले कपडे घालायला दिले. सुनांनाही न्हायला घातले, त्यांना जरीच्या साड्या, अलंकार, कैसांत घालायला फुलें देऊन त्यांना दासींनी सजवले.

त्यानंतर आईवडीलांची व पारिवाराची सेट झाली. या वेळेला नव्या पिढीला चांगल्या वागणुकीचा असा कांढी धडा मिळाला होता, की त्यांच्या वागण्यांत पूर्णपणे बदल झाला, व त्यांना आपली चूक सुधारण्याची संधी मिळाली. त्यानंतर ते सारेजण पुन्हा एकत्र राहू लागले.

